

am

Alkohol & Narkotika | CANs tidskrift | Centraförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning

**E-cigaretter
jämföras med
tobak** Sidan 8

Strängare tobakslagar

Striktare tobakslagar

Sverige anpassar sig nu efter EU:s tobaksprodukt direktiv. Ett antal ändringar i tobakslagen, som ska gälla från och med den 20 maj, klubbades av riksdagen i början av april. De viktigaste är förbud mot cigaretter och tobak med "karaktäristiskt smak", förbud mot vissa tillsatser i tobaksprodukter samt krav på att hälsovarningarna på tobaksförpackningarna utöver text även visar bilder.

En annan förändring är att förpackningarna inte längre ska få innehålla upplysningar om innehållet av nikotin, tjära eller kolmonoxid.

När det gäller andra konsumtionsvaror så brukar en viktig princip vara den om konsumentens möjlighet att göra informerade val. Det är till exempel inte tillåtet med öl- eller vinförpackningar där inte volymprocenten alkohol är tydligt angiven. På så sätt behandlas tobak principiellt annorlunda än alkohol. Motivet är att det inte får finnas någon information som kan antyda att en tobaksvara är mindre skadlig än någon annan.

En annan lite udda konsekvens av tobaksdirektivet är att minimiantalet cigaretter i en förpackning ska ökas från 19 till 20. En obetydlig förändring, men när det gäller alkohol brukar vi resonera annorlunda. Stora förpackningar, som till exempel bag-in-box, brukar anses öka risken att vi konsumerar mer än vi annars skulle ha gjort. När det gäller tobak är tanken att små förpackningar kan locka

ungdomar att köpa produkten.

I en tilläggsutredning föreslås nu också förbud mot rökning utomhus på offentliga platser som hållplatser för kollektivtrafik, idrottsarenor, lekplatser och uteserveringar. Dessutom föreslås tillståndsplikt för den som säljer tobaksprodukter, att varorna inte ska få exponeras synligt i butikerna och att e-cigaretter regleras som tobaksvaror. För att följa EU:s regler om spårbarhet föreslås också unik märkning av varens enskild tobaksförpackning. Syftet är att motverka smuggling och illegal hantering. Någon proposition om dessa förslag har i skrivande stund ännu inte kommit.

Det finns forskning som visar att rökning och alkoholkonsumtion är beteenden som hänger ihop. Rökare dricker oftare alkohol än icke-rökare och storrökare är oftare storkonsument av alkohol än icke-rökare.

Det finns också forskning som tyder på att ett förbud mot rökning på offentliga platser utomhus, som restaurangernas uteserveringar, inte bara leder till minskat rökande utan även till minskad alkoholkonsumtion. En amerikansk studie visade att höjd tobaksskatt kombinerat med striktare rökförbud på offentliga platser kunde associeras med en sänkt per-capita-konsumtion av alkohol¹. En kohortstudie med flera deltagande länder visade att introduktionen av rökfria områden samvarierade med små minskningar av alkoholkon-

sumtionen bland riskkonsumenter och antalet dryckestillfällen bland storrökare². I Skottland fann man att drickandet på pubar och barer minskade bland rökande medel- och storkonsumenter av alkohol efter det att Skottland infört en striktare policy för rökfria områden³. 🍷

Referenser:

- 1) Krauss MJ, Cavazos-Rehg PA, Plunk AD, Bierut LJ, Gruca RA (2014) Effects of state cigarette excise and smoke-free air policies on state per capita alcohol consumption in the US 1980-2009. *Alcohol Clin Exp Res*, 38(10), 2630-2638.
- 2) Kassza K, McKee SA, Rivard C, Hyland AJ (2012) Smoke-free bar policies and smokers' alcohol consumption; findings from the International Tobacco Control Four Country Survey. *Drug and Alcohol Dependence*, 126(1-2), 240-5.
- 3) McKee SA, Higbee C, O'Malley S, Hassan L, Borland R, Cummings DM, Hastings G, Fong GT, Hyland A (2009) Longitudinal evaluation of smoke-free Scotland on pub and home drinking behavior: findings from the International Tobacco Control Policy Evaluation Project. *Nicotine & Tobacco Research*, 11(6), 619-26.

Staffan Hasselgren
chefredaktör

an

Årgång 110

Alkohol & Narkotika ges ut av CAN. Tidskriften ska ur ett journalistiskt perspektiv bevaka och granska aktuella händelser på drogområdet. Den har en populärvetenskaplig inriktning och är drogpolitiskt oberoende. Åsikter framförda i artiklar och krönikor behöver inte överensstämma med redaktionen.

Ansvarig utgivare
Håkan Leifman

Chefredaktör
Staffan Hasselgren
staffan.hasselgren@can.se

Postadress
Box 70412, 107 25 Stockholm

Webb
www.can.se

Besöksadress
Klara Norra Kyrkogata 34

Telefon
0723-714 328

Prenumeration
6 nr per år 270 kr.
www.can.se, tel 08-799 62 17,
e-post: aon@pressdata.se,
Alkohol & Narkotika, Box 610,
832 23 Frösön.

Redaktionskommitté
Karin Helmersson Bergmark,
Lena Hübner, Lars Håkan
Nilsson, Börje Olsson

Grafisk form och produktion
Les Creatives Sthlm

Omslagsbild
Foto: Getty Images

Tryck
Lenanders Grafiska AB 2015

ISSN
0345-0732

C.A.N. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. CAN är ett informationsorgan i drogfrågor som tillhandahåller biblioteksservice, kurs- och seminarieverksamhet och olika faktab publikationer. En av uppgifterna är att följa drogutvecklingen i Sverige. Se mer på: www.can.se

Strängare tobakslagar

Sverige anpassar sig nu efter EU:s tobaksdirektiv. Det innebär en rad skärpningar av tobakslagen.

2 Inledaren

4 Nya strängare tobakslagar

6 Snålblåst för rökare i Sverige och Finland

8 E-cigarett jämföras med tobak

11 Tobaksdirektivets snåriga väg

12 "Förmodligen har vi haft fel om nikotinets hälso-risker"

14 Forskning om snus och alkohol

16 "Barn skördar tobak och betalar med sin hälsa"

18 Senare rökdebut under 2000-talet

21 **Krönikan:** Kommunikativ tomrum

22 Rökning under graviditet

23 Avhandling om passiv och aktiv rökning

24 Dödligheten åter utredd

26 **Debatt:** Nya ANDT-strategin - en besvikelse

27 **Aktuellt/Nytt från CAN**

28 Kokainets Colombia inför fredsavtalet

33 Effektiv, värdebaserad, tillitsfull eller värdefull vård?

Nya **strängare** tobakslagar

Nya och strängare tobakslagar kommer att träda ikraft den 20 maj. Syftet är att anpassa svensk lagstiftning till EU:s tobaksproduktdirektiv.

Text **Staffan Hasselgren**

Sverige anpassar sig nu efter Europaparlamentets och EU-rådets tobaksprodukt-direktiv från april 2014. Ett antal ändringar i tobakslagen, som ska gälla från och med den 20 maj, röstades igenom i riksdagen den 26 april. De viktigaste är förbud mot cigaretter och tobak med "ka-

rakterisk smak", förbud mot vissa tillsatser i tobaksprodukter samt krav att varningstexterna på tobaksförpackningarna kompletteras med bilder.

Propositionen föregicks av en utredning om hur tobaksdirektivet ska kunna införlivas med svensk lagstiftning. Ett delbetänkande läm-

nades i januari 2015. I februari 2015 fick utredaren ett tilläggsdirektiv. Nu skulle även rökning utomhus på allmänna platser utredas.

Tidigare har Folkhälsomyndigheten analyserat frågan och kommit fram till att det finns goda skäl att förbjuda rökning vid exempel entréer till byggnader som allmän-

heten har tillträde till, hållplatser för kollektivtrafik, uteserveringar, lekplatser, sportanläggningar och arenor utomhus. Nu är frågan om det är dags att gå från ord till handling.

Dessutom skulle möjligheten att införa exponeringsförbud för tobaksprodukter utredas, det vill säga om tobaksvarorna i butiken bör förvaras utom synhåll för konsumenten.

Enligt ett kunskapsunderlag från Folkhälsomyndigheten tyder erfarenheter från andra länder på att en sådan bestämmelse kan minska konsumtionen och andelen impuls-köp och särskilt påverka ungdomars tobaksvanor.

Utredningens förslag i dessa båda frågor kom i mars (se artikel s6) men någon proposition har i skrivande stund inte hunnit komma.

EU:s tobaksproduktdirektiv innehåller krav om förbud mot cigaretter och rulltobak med ”karaktéristisk smak”. Med detta begrepp avser man, enligt direktivets definition, ”en tydligt märkbar doft eller smak av annat än tobak, genom en tillsats av till exempel frukt, kryddor, örter, alkohol, karamell, mentol, vanilj etc”.

Avsikten med ett sådant förbud är att få bort tillsatser som gör tobaksvarorna mer välsmakande, ger intryck av hälsofördelar eller är förknippade med energi och vitalitet. Tobaksprodukter med karaktäristisk smak som har en marknadsandel om minst tre procent inom EU ska dock få fortsätta säljas till maj 2020. Folkhälsomyndigheten får ansvaret att utarbeta föreskrifter om vilka tobaksvaror som ska anses ha en karaktéristisk smak och vilka tillsatser som ska förbjudas, allt i enlighet med vad som fastställs av EU-kommissionen.

Tillverkare och importörer har en skyldighet att analysera och rapportera innehållet i sina tobaksvaror. I enlighet med EU-direktivet vill

regeringen nu utöka denna skyldighet till att gälla vissa tillsatser i cigaretter och tobak, men inte snus. De tillsatser det gäller kommer att listas i en prioriteringsförteckning som tas fram av EU-kommissionen. Rapporteringen ska ske till Folkhälsomyndigheten, som också får tillsynsansvar i denna fråga.

Varningstexterna på cigarettpaket täcker idag 30 respektive 40 procent av ett paketets fram och baksida. Enligt propositionen ska nu 65 procent av både fram och baksidan täckas av en kombinerad hälsovarning, det vill säga både text och bild. Dessutom ska 50 procent av sidoytorna täckas av varningstexter. För snusförpackningar behöver inte varningstexten

”Enligt propositionen ska nu 65 procent av både fram och baksidan täckas av en kombinerad hälsovarning”

kombineras med bilder men en skärpning av texten föreslås. Idag lyder texten ”denna tobaksvara kan skada din hälsa och är beroendeframkallande” och efter skärpningen ”denna tobaksvara skadar hälsan och är beroendeframkallande”.

Redan idag är det enligt tobakslagen förbjudet att märka en tobaksvara så att den kan uppfattas som mindre farlig eller har hälsomässiga eller livsstilsfördelar. Uttryck som ”låg tjärhalt”, ”mild” och ”light” är till exempel bannlysta. Från och med den 20 maj kommer de här reglerna att skärpas. Nu ska tobaksförpackningar inte längre få vara försedda med information om halten av nikotin, tjära eller kolmonoxid, de ämnen som idag måste anges i

innehållsdeklarationen på cigarettförpackningarna. Regeringen tolkar tobaksdirektivet som att information om innehållet av dessa skadliga ämnen kan vara vilseledande för konsumenten ”eftersom produkter med lägre halter kan uppfattas som mindre skadliga”.

Lösa cigaretter eller förpackningar med färre än 19 cigaretter får inte säljas idag. För att de svenska bestämmelserna ska stämma överens med tobaksdirektivet höjs minimian-talet till 20.

Enligt propositionen kommer tillverkare och importörer att bli skyldiga att göra en anmälan till Folkhälsomyndigheten när de tänker släppa en ny tobaksprodukt. Tobaksvaror som inte anmäls kommer inte att få säljas på den svenska marknaden.

Det finns särskilda örtbaserade produkter som är avsedda för rökning men som inte innehåller tobak, till exempel örtcigaretter och tobaksfri rökmassa för vattenpipor. Regeringen anser att de har så stora likheter med tobaksvaror att de bör regleras i tobakslagen.

År 2013 klassade Läkemedelsverket e-cigaretter som läkemedel. Därför lämnades frågan om e-cigaretter därhän i den utredning som föregick propositionen och kom följaktligen inte med i lagförslagen. Men i februari 2016 kom en dom i Högsta förvaltningsdomstolen som innebär att e-cigaretter inte ska klassas som läkemedel. Därmed kom e-cigaretter att hamna på utredarens bord. I den tilläggsutredning som kom i mars föreslås att e-cigaretter jämföras med tobaksvaror. Ett lagförslag kan väntas träda ikraft i oktober (se artikel s8).

Proposition 2015/16:82, Åtgärder för ökad folkhälsa på tobaksområdet – genomförandet av EU:s tobaksproduktdirektiv

I Sverige kan det snart bli förbjudet att röka utomhus på allmänna platser, som busskurer, perronger och lekplatser. Även uteserveringar, som hittills varit tillflyktsorter för rökande restauranggäster, blir rökfria. I vårt grannland Finland väntar också skärpta tobakslagar.

Text **Thomas Heldmark**

Snålblåst för rökare i Sverige och Finland

Sverige skärper tobakslagarna. Det föreslås i regeringens tobaksutredning som presenterades under våren. Om det blir som utredaren vill blir det förbjudet att ha tobaksvaror synliga i butik. Tobakshandlare måste ha tillstånd av kommunen, precis som de som serverar alkohol.

Och det blir rökförbud på vissa allmänna platser utomhus.

Förslagen presenteras i den komplettering av tobaksutredningen som blev en följd av de tilläggsdirektiv som folkhälsominister Gabriel Wikström lade till i början av 2015. Den ursprungliga tobaksutredningen hade alliansregeringen tillsatt. Enligt Gabriel Wikström råder bred enighet i riksdagen om att begränsa tobakens skadeverkningar och han ser inga svårigheter att driva igenom de nya strängare tobakslagarna.

De nya hårdare tagen handlar i Sverige inte bara om att icke-rökarna ska slippa passiv rökning. Men att passiv rökning vid en busskur

FOTO: TT BILD

Göran Lundahl med Gabriel Wikström i bakgrunden.

skulle leda till lungcancer är det få som hävdar.

Det handlar om att slippa irriterande rök. Samt om att statuera exempel.

– Tobaksrökning ska avnormaliseras och det gör det om vi skapar fler allmänna miljöer som är rökfria. Man ska inte stå och röka vid lekplatser där barn vistas. Man ska heller inte behöva stå i en busskur eller på en perrong och acceptera tobaksrök, säger hovrättsdomaren Göran Lundahl som har utrett frågan åt folkhälsominister Gabriel Wikström.

Det mest radikala förslaget handlar om rökförbud på uteserveringar och vid krogarnas entréer, ett förslag krognäringen inte applåderar. När rökförbudet inne på krogarna genomfördes accepterades det, eftersom det fanns en tillflykt utomhus. Nu täpps den igen.

Det som utredaren däremot inte tittat på är rökförbud i bilar. I Storbritannien är det förbjudet att röka i privatbilar. Men det har inte ingått i direktiven som talar om allmänna platser.

Göran Lundahl använder inte försiktighetsprincipen som argument. Istället är flera av de avgränsningar utredaren gjort av rent praktisk natur. Det är svårt och opraktiskt att förbjuda tobaksrökning på krogverandor om det på samma veranda nyttjas e-cigarett eller vattenpipor med örter. Därför dras e-cigarett och vattenpiporökning med i förbudet.

– Det är en blandning av försiktighet och praktiska hänsyn. Det kanske inte är så nyttigt att bolma örter, vi vet inte hur farligt det är. Men det går inte att upprätthålla det riktiga rökförbudet om man måste göra

husrannsakan och skicka innehållet på analys, säger Göran Lundahl.

Målet med hela förslagspaketet är att minska tobaksbruket. Exakt vilka av dessa åtgärder som har effekt kan Göran Lundahl inte svara på. Han har som jurist utgått från vad som är möjligt att göra lag av och han har tagit stöd i Folkhälsomyndighetens Folkhälsorapport från 2014.

– Det är svårt att peka ut någon enskild åtgärd som mer effektiv. Men tillsammans kommer åtgärderna att minska tobaksbruket och därmed förbättra folkhälsan, säger Göran Lundahl.

En del av förslagen kommer att sätta kommunerna i merarbete, det är Göran Lundahl klar över. Till exempel tillståndsplikten. När alla som säljer tobak aktivt måste söka tillstånd betyder det att kommunernas handläggare måste göra lämplighetsprövning, inhämta synpunkter från polis och tull och aktivt ge tillstånd.

Det innebär att kommunens tillståndsgivare ska göra besök och se om tobaksaffären eller stormarknaden sköter sig.

Göran Lundahl menar att det torde minska den illegala handeln med tobak, även om det innebär merarbete för kommunerna. Han tror att regeländringen kan leda till ett tätare samarbete mellan kommunens handläggare och polis och tull, vilket skett i vissa kommuner, bland annat i Göteborgsområdet.

I Finland går man ännu hårdare fram. Där försvinner den egna balkongen som skyddad rökruta. Fastighetsägare ska kunna ansöka hos kommunerna om rökförbud på balkonger.

– Det blir inget allmänt förbud mot balkongrökning. Men kommunerna ska kunna förbjuda rökning på vissa balkonger. Vi på ministeriet får massor av klagomål från personer som hävdar att det är någon på balkongen under som röker, säger Kari Paaso som är enhetschef på social- och hälsovårdsministeriet i Finland.

Finland har sedan flera år strängare regler för tobaksrökning på allmän plats än Sverige. Tobakslagen har skärpts i omgångar och i och med att EU nu kommer med ett nytt direktiv så passar Finlands samlings-

regering på att skriva om lagen helt och hållet.

Målet är ett tobaksfritt Finland till år 2040, vilket i realiteten innebär målsättningen att högst två procent av vuxna finländare röker.

Paketen ska förses med varningsbilder. Mentolcigaretter ska förbjudas. E-cigaretter får samma stränga behandling som tobaksvaror.

För till skillnad från alkohol, där det idag finns ett folkligt engagemang om att ”staten inte ska komma med pekpinnar”, så är rökare lovligt byte.

– Rökning är något helt annat än alkohol här i Finland. Tobakspolitik har ett starkt folkligt stöd, säger Kari Paaso.

Kari Paaso har ingen tydlig förklaring till skillnaden i attityd. Men han konstaterar att den finska alkoholindustrin alltid varit stark och har djupa nervtrådar in i den finländska politiken.

– De har mycket pengar och kan påverka vad som står i finsk media, och gör det också, säger han.

Med populistiska Sannfinnländarna i regeringen kan det snart bli

tillåtet med starköl i livsmedelsbutiker, förslaget finns. Men med en något omvänd logik är det mindre troligt att det skulle bli lättnader för snusare. I Finland har snus, som är förbjudet att sälja men tillåtet att använda, blivit en kulturell markör för finlandssvenskar som framhåller att snus är en viktig del av den finlands-svenska traditionen, precis det som Sannfinländarna vill markera emot.

– Snus, det är mest populärt bland ishockeyspelare och bland dem på västkusten med täta kontakter med Sverige, säger Kari Paaso.

Enligt det nya lagförslaget kommer gränsen för införsel av snus för privatbruk att begränsas och det blir ett tydligare förbud mot andra former av tuggtobak.

Men tobak förbjuds inte bara för att det stör. Det måste finnas en åtminstone förmodad risk för hälsan. Därför är det förbjudet att röka på idrottsanläggningar och på rockkonserter, där folk trängs och har svårt att flytta på sig. Men man har ännu inte föreslagit rökförbud på uteserveringar.

– På en rockkonsert står du packad med andra människor och har kanske svårt att flytta dig. Men uteserveringar, hmm, det är intressant, det kanske vi ska fundera över, säger Kari Paaso som talar om en försiktighetsprincip som ska råda.

Han konstaterar också att den hårda linjen mot tobak betalat sig i sparade liv och hälsa bland finlän-darna. I dag röker endast 16 procent av kvinnorna och 17 procent av männen och det har minskat dödligheten i cancer och hjärt-kärlsjukdomar rejält. 🍷

Den svenska tobaksutredaren Göran Lundahl träffade en mängd aktörer under utredningsarbetet, dock inte tobaksindustrin eftersom internationella regler utfärdade av FN förbjuder tobaksindustrin från att försöka påverka myndigheter.

Är det förbjudet att röka ska det också vara förbjudet att använda e-cigarett. Det är tobaksutredningens förslag. Skälet är bland annat att avnormalisera rökbeteendet.

Text **Inger Nilsson**

E-cigarett jämställs med tobak

Inte tagen på sängen, men aningen förvånad medger lagmannen Göran Lundahl att han blev när Högsta förvaltningsdomstolen i februari, tvärtemot Läkemedelsverket och tidigare instanser, meddelade att e-cigarett inte ska ses som läkemedel.

Det innebar att den utredning han ledde för att inkorporera EU:s tobaksdirektiv i den svenska tobakslagstiftningen i sista stund fick ta fram ett förslag på hur direktivet kunde genomföras i Sverige även för elektroniska cigaretter.

– Eftersom uppfattningen, hos såväl Läkemedelsverket som Kammarrätten var att e-cigarett med nikotin skulle ses som läkemedel lämnade vi i delbetänkandet i januari inte något förslag på hur tobaksdirektivet kunde genomföras i Sverige när det gäller e-cigaretterna, säger Göran Lundahl.

Men helt oförberedda på utslaget var man inte säger han.

– Vi har haft en viss beredskap på att det skulle kunna hända.

Förslaget blev en helt ny lag för e-cigarett som tidigast kan börja gälla från 1 oktober. Det betyder att EU-direktivet inte helt kommer att vara infört i svensk lag i tid till kommissionens slutdatum den 20 maj.

De bestämmelser som krävs för att leva upp till EU-direktivet är i princip samma som vid hanteringen av tobaksvaror. Till exempel gäller samma sponsringsförbud som för tobaksprodukter och att det ska finnas hälsovarningar på förpackningarna.

Förutom regler som EU-direktivet kräver föreslår utredningen också en del nationella bestämmelser som till exempel en 18-årsgräns, att den som vill sälja e-cigarett ska anmäla det till kommunen och

straffansvar för den som bryter mot reglerna.

Om e-cigarett skulle ha jämsätts med andra nikotinprodukter, som nikotintuggummi och nikotinplåster, hade tillverkarna behövt ansöka om godkännande av Läkemedelsverket för att sälja varorna.

– I och med att e-cigarettarna nu ska betraktas som en tobaksvara får tillverkarna i sin marknadsföring inte påstå att syftet med dem är rökavvänjning eller att de har effekt på tobaksrökning, säger Martin Burman på Läkemedelsverket.

För medan tobakslagstiftningen har fokus på skadebegränsningar och skaderisker har läkemedelslagstiftning också krav på effekt.

Samtidigt medger han att gränserna förstås inte är knivskarpa.

Men oavsett om e-cigarettarna hamnat under läkemedelslagstiftningen, eller som nu i tobakslagen, hade det förslag som i utredningen handlar om rökfria miljöer och en utvidgning av dessa också gällt för e-cigarettarna. Vare sig e-cigarett eller örtprodukter som röks ska enligt förslaget tillåtas i miljöer där tobaksrökning är förbjuden.

– Nej, vårt uppdrag från regeringen var att utreda och lämna förslag för att begränsa rökning av tobaksrelaterade produkter på liknande sätt som för tobaksrökning. Och det uppdraget fick vi under förutsättning att de sågs som läkemedel, säger Göran Lundahl.

Förbudet mot e-cigarett i rökfria miljöer är det som försäljarna av e-cigarett är mest kritisk mot.

– Min och branschens kritik är att man förväxlat det som är farligt, tobak, med det som inte är farligt, nikotin och vejpung (vejpung kommer av det engelska ordet vapor som betyder ånga, reds anm), säger Ubbe Stridshagen, vd för Vapoteket.

Om det går åsikterna isär i den relativt begränsade forskning som hittills publicerats.

Utredningens ståndpunkt är att tillämpa försiktighetsprincipen och till exempel skydda människor mot passiv exponering eftersom man anser att det i dagsläget är osäkert om och hur skadliga ångorna från e-cigarett är.

Men Göran Lundahls huvudargument för att inte tillåta e-cigarett där tobaksrökning är förbjuden är att man vill avnormalisera beteendet att röka och använder skolgårdar som exempel.

– Skolgårdar omfattas till exempel idag av rökförbud, men i dagsläget gäller det inte för e-cigarett. Samtidigt uppges nästan 30 procent av pojkar i nionde klass i CAN:s →

”I och med att e-cigarett ska betraktas som tobaksvara får tillverkarna inte påstå att syftet med dem är rökavvänjning.”

senaste undersökning att de provat e-cigarett.

Att tillåta användning av e-cigarett på platser där tobaksrökning är förbjudet, som restauranger eller idrottsarenor, skulle också göra det svårt att upprätthålla tobaksförbudet, att skilja ångan från röken, argumenterar Göran Lundahl.

– Jag kan förstå om man av artighetsskäl vill förbjuda vejpung på en del platser, även om det inte finns några medicinska skäl, säger Ubbe Stridshagen.

– Men att till exempel förbjuda det på uteserveringar är djupt olyckligt, eftersom man då tar bort incitamentet att byta från tobak till vejpung.

Även om e-cigarett inte är helt så ofarligt som branschen hävdar är det knappast någon som tror att man kommer i närheten av de risker som är förknippade med tobaksrökning.

Men det finns studier som visar att ångan från de elektroniska cigaretterna innehåller molekyler som innehåller bland annat formaldehyd och acetaldehyd som båda klassificerats som cancerframkallande. Och det finns forskning som antyder att nikotin har andra biverkningar än beroende. Möss som utsatts för ångan från e-cigarett med nikotin fick en påverkan på lungorna och forskarna såg också inflammatoriska processer som kopplas till lungsjukdomen kol hos människor. Exponering för ånga utan nikotin gav däremot ingen förändring.

Att e-cigarett nu kommer att klassas som tobaksvaror innebär inte att bolagen är hindrade att ansöka om att få sin produkt godkänd som läkemedel. Det engelska läkemedelsverket, MHRA, har nyligen godkänt

en e-cigarett som läkemedel. Argumentationen från myndighetens sida är att fördelarna med elektroniska cigaretter överväger riskerna. De brittiska hälsomyndigheterna uppmanar också vården att rekommendera e-cigarett till rökare och anser att det inte finns något som pekar på att de skulle vara en inkörsport till, utan endast från, tobaksrökning.

I en rapport beräknar man att drygt två miljoner briter använder elektroniska cigaretter. Dryga miljonen använder både tobak och e-cigarett medan cirka 700 000 varit tidigare rökare men gått över till e-cigarett. Endast en procent använder e-cigarett utan att tidigare varit tobaksrökare. En siffra som också bekräftas i en EU-enkät.

Men att e-cigarett skulle vara en ”medicin” för tobaksrökare finns det egentligen inte några belägg för i forskningen, om man menar upphöra med tobaksrökning. En sammanställning av 38 olika studier i tidskriften Lancet Respiratory Medicine visade tvärt om att de som använde e-cigarett hade sämre chans att sluta med vanliga cigaretter.

Medan cancerföreningen i Norge argumenterar för e-cigarett som en väg att minska rökningen har Cancerfonden i Sverige inga sådana planer.

– Nej, att medvetet hjälpa till med marknadsföringen av den här produkten för att den skulle vara relativt bättre än tobaksrökning, det gör inte vi, säger Lars Gunnar Ericson, opinionsansvarig på Cancerfonden.

Cancerfonden menar att det behövs betydligt mer forskning kring hälsa och rökbeende innan man kan uttala sig om e-cigaretternas betydelse för rökavvänjning.

De långsiktiga effekterna är förstås fortfarande höljda i dunkel och till exempel WHO, argumenterar för att samhället bör undvika en etablering av e-cigarett så länge riskerna är okända och riskerar göra ickerökare tillvanda på nikotin.

Att det idag främst är tobaksrökare som använder e-cigarett innebär ju inte att framtidsscenarioet inte kan förändras. Vapingföretagens strategi är också att markera mot cigaretter.

På en mängd platser där det är eller föreslås bli förbjudet att röka borde det vara tillåtet att vejpa, eftersom vejpung inte är att röka, enligt Ubbe Stridshagen. Inom branschen har man allt mer lämnat cigg-a-likes produkterna och använder också allt mer ordet en vejp eller vape istället för e-cigarett och vejpa istället för att röka.

– Vi vill helt enkelt slippa jämföras med äckliga och farliga cigaretter. De som är seriösa vejpare håller inte på med första generationens e-cigarett, utan använder produkter som mer liknar rejäla pennor. Eller så är de större grejer, med större batteri och tank som man fyller på med vätska.

– Att röka tobak är ofräscht medan vejpung är fräscht och gott, marknadsför Ubbe Stridshagen sin produkt.

Det råder det som sagt delade meningar om.

Ny lag

Lag om e-cigarett kommer tidigast att klubbas av riksdagen den 1 oktober. Den lagen ska gälla e-cigarett med nikotin.

EU:s tobaksdirektiv har vandrat en lång väg som kantats av skandaler. Carl Schlyter var den gröna gruppens chefsförhandlare. Han menar att trots direktivets brister räddar det många liv.

Text **Thomas Heldmark**

Tobaksdirektivets snåriga väg

Direktivet är långt ifrån perfekt, men det finns bra delar i det som räddar liv. Bland annat förbudet mot smaktillsatser och varningsbilder på paketen. Men framför allt den förbättrade spårbarheten som försvårar smuggling och därmed skyddar unga, säger Carl Schlyter, som idag är riksdagsman för Miljöpartiet.

Själva upprinnelsen till Tobaksdirektivet är den så kallade bootlegging, smugglingen, som etablerade tobaksbolag uppmuntrade på 1990-talet och ibland själva stod för.

– Man hjälpte aktivt cigarettsmugglare och exporterade enorma mängder cigaretter bland annat till små länder på Balkan, kvantiteter som aldrig skulle kunna konsumeras inom landet. Detta kände tobaksbolagen till, säger Carl Schlyter.

EU reagerade mot bolagens verksamheter och stämde tobaksjätten Philip Morris, en stämning som slutade i en uppgörelse år 2004 där Philip Morris, enligt The Guardian, betalade fantastiska 1,25 miljarder dollar till de tio EU-länder som ingick i stämningen. Enligt Carl Schlyter agerade flera stora bolag på liknande sätt.

– Under en gryningsräd hos ciga-

Carl Schlyter.

och konsekvensbedömningar bestämde sig EU för att det behövdes ett direktiv som styrde upp tobakshanteringen. Men det gick inte på räls.

Folkhälsokommissionären John Dalli anklagades för ett mutförsök mot Swedish Match.

En nära vän till Dalli skulle ha försökt få Swedish Match att betala 500 miljoner kronor för att kommissionären skulle föreslå att lyfta det svenska exportförbudet för snus. Bolaget anmälde händelsen, och en utredning av EU:s bedrägeribekämpningsmyndighet, OLAF, visade att kommissionär Dalli känt till kontakterna.

Dalli fälldes inte, men fick gå efter det att kommissionens ordförande

rettbolaget Benson & Hedges beslagtogs strategidokument som visade att bolaget ville öka smugglingen till Spanien, säger Carl Schlyter.

Efter årtal av tvekan

Barroso krävt hans avgång. Andra av EU-kommissionens höga tjänstemän visade sig ha haft historiska kopplingar till tobaksindustrin i Irland och även EU-kommissionens jurist hade ett förflutet hos tobaksindustrin.

Carl Schlyter, som utsågs till EU parlamentets gröna grupps förhandlare, fick omedelbart påstötningar från tobakslobbyn.

– Det dröjde bara några minuter från det att jag utsågs innan min sekreterare fick mejl och telefonsamtal från lobbyister. Men jag förklarade att jag skulle lägga upp alla inkomna mejl och kontakter från lobbyister på min hemsida. Då minskade intresset, säger Carl Schlyter.

Carl Schlyter följde FN:s rekommendation att inte ha kontakt med tobaksindustrin. Tobaksindustrin är den enda näringsgren som är reglerade för att inte kunna påverka myndigheter.

Trots detta lyckades industrin vattna ur direktivet, enligt Schlyter. Bland annat lyckades man göra bildvarningarna på paketen mindre och försena förbudet mot smaktillsatser.

– Men tobaksdirektivet är ändå den insats jag gjorde som EU-parlamentariker som kommer att rädda flest liv, säger Carl Schlyter. 🍷

Läkaren Hans Gilljam har kommit att personifiera korståget mot cigarettrökning. Han har startat ett antal kampanjer och menar att cigaretterna dödar fler än någon annan produkt i samhället. Men samtidigt tycks han vackla: hur farligt är egentligen själva nikotinet?

Text **Thomas Heldmark**

”Förmodligen har vi haft fel om nikotinet's hälsorisker”

Egentligen är tobaksbruket något av en gåta för Hans Gilljam.
– Det ger ingen särskild eufori, man blir inte speciellt glad i hatten. Men man börjar ändå av sociala eller psykologiska skäl, utvecklar ett beroende och försöker man sluta jagas man av abstinensen.

I alla fall gäller det flertalet. När Hans Gilljam var ung lungläkare rökte han själv Philip Morris multifilter, bruna fula plastpaket enligt honom själv. Men han slutade på egen hand och utan större åthävor när han och hans fru väntade barn.

På så vis skulle hans egen historia kunna fungera som intäkt för det som tobaksindustrin hävdar i decennier: tobak är inte så värst beroendeframkallande. De som vill sluta utan problem.

Men riktigt så ser inte Hans Gilljam på saken. Det är fortfarande så att tobaken tar 12 000 liv per år, ”mer än alkoholen, narkotikan, trafiken, självmorden tillsammans”.

Den viktigaste åtgärden för den minister som vill förbättra folkhäl-

san är alltså att göra Sverige rökfritt.

När vi träffas på Läkaresällskapets hus i Stockholm, där yrkesföreningarna mot tobak har ett eget kansli, skiner Hans Gilljam belåtet över att folkhälsominister Gabriel Wikström samma dag säger sig stödja projektet Tobacco endgame, vilket tar sikte på ett rökfritt Sverige 2025. Det är något han och hans kampanjorganisationer kämpat för.

Läkaren och professorn Hans Gilljam har kommit att personifiera kampen mot tobak. Han var med och startade Sluta-Röka linjen på 90-talet. Han ordnade samtalsgrupper för rökavvänjning, var med och grundade Tobaksfakta. Han var med då en rad yrkesföreningar mot tobak startade; Läkare mot tobak, Sjuksköterskor mot tobak, Psykologer mot tobak och så vidare.

Under hans tid har tobaksrökning gått från att vara något som skedde överallt, på arbetsplatser, restauranger – det fanns inte ens rökfria avdelningar – till att bli i det närmaste totalförbjudet i offentliga lokaler.

Han blev chef för centrum för tobaksprevention, CTP, 1988 och länge den enda heltidsanställda läkaren i Sverige som hade till uppgift att arbeta med prevention och behandling. Sedan han gick i pension finns ingen med det uppdraget. Han har skrivit en mängd artiklar i ämnet i Läkartidningen och deltog i kampanjen att etablera sjukdomsbegreppet KOL.

– Ja, besvären hade ju funnits länge. Men det var inför en mediekampanj och man ville hitta ett namn som var lätt och som sammanfattade vad det handlade om, kroniskt obstruktiv lungsjukdom.

Därför var det nog ett och annat ögonbryn som lyftes när han i en intervju i Aftonbladet för några år sedan citerades på följande sätt:

”Nikotin är inte farligt för kroppen och inte heller särskilt beroendeframkallande”. ”I 25 år har vi pratat om nikotinet's skadliga effekter. Nu får vi äta upp det”.

Vad har hänt?

– Jag har fått en del kritik för det uttalandet, med det är ju sanningen.

Cigaretter är optimerade för att skada och skapa beroende, menar Hans Gilljam.

I de doser som nikotin levereras är det svårt att hävda att det är särskilt skadligt. Det är andra gifter i cigaretten som är långt värre. Fast ok, nu har det kommit en del studier som visar att nikotin kan medverka i cancerutveckling. Så kanske behöver jag modifiera mig på den punkten, säger han.

Och den andra delen, att nikotin inte är beroendeframkallande?

– Jamen det är tobak som är beroendeframkallande. Där ingår nikotin men även en massa andra ämnen. Det är så vitt jag vet ingen som har börjat äta nikotintuggummi och sedan blivit beroende. Det finns inget sådant fall i litteraturen. Man blir beroende av rökning eller snus och det är ett fysiologiskt, psykologiskt och socialt beroende som är ytterst komplext.

Så även om nikotin tycks vara svårt att sluta med när man väl börjat så finns det andra ämnen i cigaretter

som triggar igång beroendet, menar Gilljam. När du röker en cigarett får du i dig en hel liten kemisk fabrik med ungefär 8000 ämnen som förbränns i 800 grader.

– Man borde tala om ett cigarettberoende. Cigaretter är optimerade för att skada och skapa beroende. De innehåller upp till en femtedel socker, som bildar aldehyder vid förbränning som också är beroendeframkallande, säger Hans Gilljam.

Enligt Hans Gilljam är cigaretterna idag avsevärt farligare än för 30 år sedan. Det syns i de epidemiologiska studier som visar att av de rökare som följs efter 55 så kommer två tredjedelar att dö en tobaksdöd, vilket är mer än för äldre generationer rökare. Bland annat har cigarettindustrin gjort giftpinnarna mer välsmakande och mindre sträva för halsen. Det gör att halsblossen blir

djupare och lungcancern växer djupare ner i lungorna där den är svårare att upptäcka.

– När jag var ung och cigaretterna hette Bill och Ritz var de sträva och man drog inte ner röken lika långt, säger Hans Gilljam.

Allt detta och mycket mer står att läsa i de cirka 40 miljoner interna dokument som tobaksindustrin tvingades göra offentliga för 15 år sedan. De lades ut på internet efter ett antal domar i amerikanska rättsprocesser, de lades ut osorterade möjligen i hopp om att få skulle orka plöja dem. Men med dagens sökverktyg går det lätt att navigera i dokumenten, även om mängden kan avskräcka. Namnet Gilljam förekommer i 399 av dokumenten.

Men det är ändå inte så att tobaksindustrin har förlorat, långt därifrån menar Gilljam.

– De expanderar. Kanske inte i Europa men i andra delar av världen. Det säljs 6000 miljarder cigaretter varje år, 700 per varje levande person. För att illustrera detta för beslutsfattare och media räknade vi ut att alla dessa cigaretter skulle fylla Globen 17 och en halv gång.

Kampanjmakaren har inte gått i pension. Han har haft en särskild känsla för vad som tränger genom media. Under vattenfestivalen på 90-talet satte han och hans medarbetare upp ett tält i Berzelii Park där man mätte kolmonoxiden i rökarens utandningsluft och jämförde resultatet med avgaserna från bilar som bland annat Trabant och De Soto 1957.

– Före detta raggare med välskötta gamla De Soto blev arga. De tyckte inte att deras bil kunde jämföras med storrökare. Det blev skojiga diskussioner, säger Hans Gilljam.

Hans enda kontakt med tobaksindustrin har varit debatter och artik-

lar. Industrin skyr numera media och agerar i det fördolda och som forskare har han sällan vare sig blivit uppvaktad eller ifrågasatt.

Men han har kritiserats för kontakter med läkemedelsbolag som säljer rökavvänjningsprodukter och att han arvoderats som föredragshållare och utbildare. Han har framhållit att läkemedlet Champix som minskar röksuget är ett av de bästa hjälpmedlen att ta till. Det står han för under intervjun.

– Det är förmodligen det vassaste vi har. Visst, det har en del biverkningar men de är övergående.

När det gäller snus intar han en avaktande hållning. Att det inte är någon vitamin för hälsan står klart, men det är inte på långa vägar lika farligt som ”värstingen” cigaretten.

Och vad gäller e-cigaretter har bilden inte helt klarnat än. Om de tas enligt bruksanvisningen är de säkert mindre farliga än cigaretten, resonerar Gilljam, även om de ännu är så nya att det saknas forskning på dem. Men flaskorna som e-cigaretterna laddas med innehåller dödliga mängder nikotin och det har hänt att hundar och även barn har dött av det.

Dessutom går det att hetsa upp nikotininnehållet i ångan från vissa av e-cigaretterna, så att de uppnår toxiska doser, vilket sker. Hans Gilljam gissar att det är ungdomar som vill spränga gränser.

– Vilket är märkligt. Nikotin ger som sagt ingen lyckokänsla, säger han.

Men vad är det han är mest nöjd med av sitt värv?

– Frågan är om vi varit så lyckosamma. Vi har aldrig haft så många lungcancerfall som vi har idag. Det är alla kvinnor som rökt under lång tid. Däremot har vi minst lungcancer bland män i Europa. Om det är något vi har lyckats med så är det att få männen att sluta röka. Där har vi nog gjort en insats, säger Hans Gilljam. 🍷

Snusare har dubbelt så stor risk att bli alkoholberoende som icke-snusare. Det tyder resultaten från forskning vid Umeå universitet på. Risken är högre ju fler dosor snus som konsumeras per vecka.

Text **Agneta Olofsson**

Forskning om snus och alkohol

Forskare vid Umeå universitet tog hjälp av Västerbottens hälsoundersökning för att se om det fanns ett samband mellan snusvanor och alkoholberoende. Sedan tidigare vet man att ett samband finns mellan rökning och alkoholberoende.

I Västerbottens hälsoundersökning inbjuds länets 40-, 50- och 60-åringar till ett hälsosamtal vart tionde år. Inför samtalet fylls en omfattande enkät i, där bland annat snusvanor och alkoholproblematik ingår.

Alkoholberoende mäts med ett så kallat CAGE-formulär (Cut-down, Annoyance, Guilt, Eye-opener). Formuläret består av fyra frågor:

- Har du tänkt minska din alkoholkonsumtion?
- Har andra irriterat dig genom att prata om ditt drickande?
- Är du illa till mods eller har skuld-känslor på grund av din alkoholkonsumtion?
- Har du någonsin druckit det första du gjort på morgonen för att lugna nerverna eller bota baksmälla?

– **Det här är** ett mått som används mycket i forskningen och som anses

Margareta Norberg.

med rimlig säkerhet kunna visa om personen har alkoholberoende eller missbruk, säger Margareta Norberg, docent vid Institutionen för folkhälsa och klinisk medicin vid Umeå universitet.

Hon och hennes kollegor plockade ut snusare och icke-snusare som inte var alkoholberoende ur enkäterna i hälsoundersökningen under åren 1991 till 1997, det första mät-tillfället. Snusarna var 2370 män och 430 kvinnor.

Sedan tittade forskarna på hur många som utvecklat alkoholberoende enligt CAGE i enkäterna tio år senare.

Knappt åtta procent av snusarna hade utvecklat alkoholberoende, men bara tre procent av dem som inte snusade.

Ju fler dosor snus per vecka som konsumerades vid första mättillfället, desto större risk att utveckla alkoholberoende tio år senare.

Forskarna kopplade data från Västerbottens hälsoundersökning till data från SCB om utbildning, inkomst, civilstånd med flera socioekonomiska faktorer. När de tagit hänsyn till hur dessa faktorer påverkar risken för utveckling av alkoholberoende kvarstod sambandet mellan snusning och utveckling av alkoholberoende.

Forskarna tog också hänsyn till rökning, och även då kvarstod sambandet mellan snusning och alkoholberoende.

På frågan om enkäten verkligen visar det forskarna finner säger Mar-

gareta Norberg att båda faktorerna tobak och alkohol kan vara underrapporterade men det gör inte sambandet svagare. Hon menar att eftersom enkäten är kopplad till hälsosamtal och hälsoundersökning så har personerna ingen anledning att ljuga.

– De har själva nytta av att besvara enkäten korrekt, säger hon.

Det undersökningen inte visar är vad som är underliggande mekanism för sambandet mellan snusning och alkoholberoende. Denna typ av studie kan påvisa ett samband men kan inte besvara frågan om vad som utgör orsaken till det.

Men Margareta Norberg pekar på andra typer av studier som kan ge svar, bland annat djurstudier, genetiska studier och studier om beroendemekanismer i hjärnan. Det har till exempel visat sig att råttor som i djurförsök utvecklat ett nikotinbe-

roende med större sannolikhet valt alkoholhaltig dryck än vatten.

– Alkohol och nikotin verkar på samma belöningssystem i hjärnan, säger hon.

Tidigare studier har visat på ett samband mellan snusning och alkoholproblem, men det har varit tvärsnittsstudier som inte visat vad som kommit först, hönan eller ägget. Den aktuella undersökningen från Umeå är longitudinell. Man har följt samma personer över en tioårsperiod och kan se vilka individer som utvecklat ett alkoholberoende. 📊

Referens

Norberg N, Malmberg G, Ng N, Broström G (2015) Use of moist smokeless tobacco (snus) and the risk of development of alcohol dependence: A cohort study in a middle-aged population in Sweden. Drug and Alcohol Dependence 149: 151-157.

ANNONS

ÄR DU STUDENT, FORSKARE

ELLER

ARBETAR PRAKTISKT MED DROGFRÅGOR?

Behöver du litteratur om alkohol, narkotika, behandling, förebyggande arbete eller annat inom området?

VI HJÄLPER DIG GÄRNA!

Välkommen att besöka oss på
Klara Norra Kyrkogata 34 i Stockholm
www.can.se - biblioteket@can.se

C.A.N
BIBLIOTEK

På tobaksplantager runt om i världen sker arbetet under livegna förhållanden. Arbetarna sätter sig i skuld till tobaksbolagen och tvingas ta med barnen i arbetet. Även i USA arbetar, enligt Human Right Watch, tusentals barn på tobaksfälten, vilket ger dem förgiftningsskador.

Text **Thomas Heldmark**

”Barn skördar tobak och betalar med sin hälsa”

Hanna Broberg är projektledare vid A Non Smoking Generation. Hennes föreläsare reser sedan fyra år runt bland skolor i Sverige och berättar om tobaksbarnen. Om att den tobak svenska ungdomar röker förmodligen är skördad av barn jämnåriga med dem själva, eller med deras småsyskon.

Den informationen har visat sig mer avskräckande än att visa bilder på svarta lungor.

– Ungdomar kommer fram till oss och lämnar över sina cigarettpaket och säger: aldrig mer. Jag vill inte ha med den här produkten att göra, säger Hanna Broberg.

I en del av de länder där tobak odlas i Afrika och Asien men även i USA förekommer barnarbete vid tobaksskörden. Det är ett etablerat system sedan lång tid.

I afrikanska Malawi utgörs hälften av ekonomin av tobak. Huvudstaden Lilongwe domineras av de stora tobaksbolagens närvaro.

Antropologen Marty Otanez vid universitetet i Colorado, Denver, har

Marty Otanez.

besökt Malawi vid ett 15-tal tillfällen för att på plats studera tobaksnäringen och hur den förslavar den inhemska befolkningen.

– Tobaksbolagen finns överallt. De äger stora jordarealer. De äger lager och försäljningskontor i huvudstaden och har agenter som gör besök i byarna på motorcykel, säger Marty Otanez.

Han berättar om ett väl utarbetat franchising-system. Tobaksbolagen lejer folk genom att rekrytera pappan i familjen, som inte sällan är analfabet och inte kan ta till sig detaljerna i kontraktet. Familjefadern blir erbjuden lån. Han arrenderar marken av en jordägare. Sedan köper han in grödor och bekämpningsmedel till priser som är riggade uppåt av tobaksbolagen. Tobaksbolagen kräver detta för att det ska bli en bra produkt.

Tobaksbolagen har sedan mer eller mindre styrt priserna på de auktioner där tobaksbladen säljs och resultatet blir att ekonomin för den arrenderande bonden inte går ihop. Han har inte råd med anställda för att klara arbetet utan måste ta hjälp av sina familjemedlemmar, inklusive barnen.

– Barnen får arbeta på fälten före och efter skolan. De får vara borta från skolan under långa perioder för ”arbetsträning”. Och under skördeperioderna går nästan inga barn från de familjerna i skolan, säger Marty Otanez.

Barnen som jobbar på tobaksfälten drabbas av sjukdomar. De får ek-

Tobaksodling i Thailand.

sem och huvudvärk av bekämpningsmedlen. Men framför allt drabbas de av den så kallade green tobacco sickness, nikotinförgiftning, som ger akuta kräkningar och diarréer. När barnen hanterar våta tobaksblad tas nikotinet upp genom huden, precis som när man använder nikotinplåster.

Marty Otanez ser också tecken på trafficking av arbetskraft, personer som blir lockade av fagra löften och som låter sig förflyttas från andra delar av landet. De skriver på slavliknande lånekontrakt som de sedan har svårt att frigöra sig från.

Svenska Swedish Match uppger inte huruvida de köper tobak från

Malawi. Det svenska bolaget är engagerat i ECLT, Eliminating Child Labour in Tobacco Growing, en organisation för socialt ansvarstagande som tobaksbolagen driver, och som enligt Otanez ägnar sig åt green-washing.

– De bygger skolor och säger att de arbetar för att minska barnarbetet. Men de är helt ointresserade av att förändra grundvillkoren som gör att barnarbete uppstår, säger Marty Otanez.

Hanna Broberg på A Non-Smoking generation har försökt leda i bevis att Swedish Match använder sig av barnarbete. Men säger att det är svårt eftersom det svenska bolaget köper via flera mellanhänder.

Tobaksbarnarbete förekommer även i USA. Enligt Human Right Watch arbetar tusentals barn på tobaksfälten i Virginia, Kentucky och andra tobaksproducerande stater. Oftast är det barn till latinamerikanska migranter, vissa av dem illegalt invandrande.

Hanna Broberg tror att även det nikotin som används i rökavvänjningsprodukter kan vara resultatet av barnarbete.

– Enligt de uppgifter jag har fått från vissa läkemedelsbolag så skulle det bli alltför dyrt att enbart använda sig av syntetiskt nikotin, säger Hanna Broberg.

Under 2000-talet har rökningen minskat i hela befolkningen och inte minst märks minskningen bland niondeklassare i CAN:s skolundersökningar. Skolundersökningarna visar också tydligt att elevernas rökdebut senarelagts under det nya millenniet.

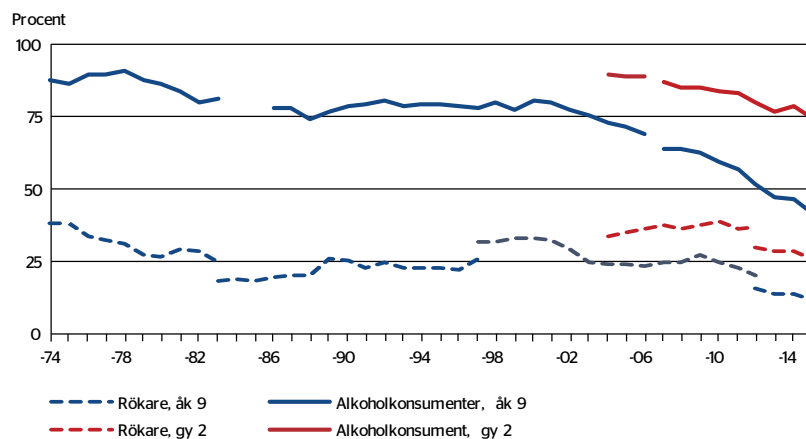
Text **Clara Henriksson**

Senare rökdebut under 2000-talet

Ar 1997 förbjöds tobaksförsäljning till personer under 18 år i Sverige. Vid den tidpunkten rökte omkring en tredjedel av Sveriges niondeklassare.

Någon märkbar effekt av förbudet, i form av en minskad andel minderåriga rökare, gick inte att notera under de allra närmast följande åren. Vid millennieskiftet och under 2000-talets första två år var det fortfarande ungefär en tredjedel av niondeklassarna som i CAN:s enkäter svarade att de rökte ibland eller dagligen/nästan dagligen.

Sedan dess har rökningen emellertid minskat kraftigt bland niondeklassarna i Sverige och troligtvis har åldersgränsen tillsammans med andra insatser mot tobak bidragit till minskningen i ett längre perspektiv. År 2001 gjordes varningstexterna på cigarettpaketet avsevärt större och år 2002 infördes ytterligare restriktioner i tobakslagen. Från och med detta år blev den som säljer tobak

Andelen rökare och alkoholkonsumenter i årskurs 9 och gymnasiet år 2, 1974-2015.

skyldig att anmäla det till kommunen och kommunen gavs rätt att ta ut en avgift för sin tillsyn över tobakshandeln. Det blev med andra ord lättare för kommunerna att utöva tillsynen och 2002 var också det år då minskningen bland niondeklassarna började ta fart.

Utöver politiska restriktioner och insatser rörande tobak har emellertid

också andra samhälleliga och sociala förändringar sannolikt haft betydelse för rökningens minskning. Dels kan övergripande hälsotrender och trender kring annan drogkonsumtion hänga samman med rökningens utveckling och dels kan förändringar i populär- och ungdomskulturen spela en avgörande roll. Innan fler av de större tobakspreventiva insatser

som 2000-talets hittills fört med sig beskrivs, kan det vara värdefullt att påminna sig om den kontext utvecklingen skett i.

Samtidigt som andelen rökare minskat bland niondeklassarna har också andelen elever som druckit alkohol minskat dramatiskt. Historiskt sett har alkoholkonsumtion och rökning varit beteenden som samvarierat i viss utsträckning (se figur). Den minskade rökningen kan med andra ord vara en del i en bredare trend av minskad droganvändning.

Andelen barn och ungdomar i åldrarna 5–24 år med utländsk bakgrund har ökat från omkring 15 procent vid 2000-talets början till drygt 20 procent de senaste åren (SCB 2016), vilket också kan ha påverkat ungdomars vanor och förhållnings-sätt.

Därtill har ett antal förebyggande insatser initierade från flera håll genomförts under denna period, då det också talats om en allmän växande hälsotrend i samhället.

Samtidigt har den digitala tekniken utvecklats på ett sätt som varit näst intill revolutionerande för människors möjlighet att ha kontakt och socialisera med varandra. Samma år som åldersgränsen för tobaksförsäljning infördes, 1997, hade tio procent av Sveriges befolkning (över 18 år) tillgång till internet i sina hem. Tre år senare (år 2000) var det mer än halva befolkningen (51 %) som hade detta och vid den senaste mätningen 2014, hade nio av tio personer i befolkningen (91 %) tillgång till internet hemifrån (iis 2015). Detta har inneburit omvälvande förändringar för såväl populär- som ungdomskulturen i stort. Möjligheterna att tillfredsställa sociala behov och hitta såväl nya sysselsättningar som vänner och partners, kommunicera, uttrycka och testa sin egen identitet och ta

FOTO: ISTOCK/GETTY IMAGES

”Samtidigt som andelen rökare minskat bland niondeklassarna har också andelen elever som druckit alkohol minskat dramatiskt”

till sig nya trender och influenser har genom den digitala utvecklingen ökat explosionsartat.

Detta har öppnat för nydanande idéer och företeelser på många områden. Både när det gäller att dricka alkohol och att röka är det, inte minst bland unga människor, vanligt att just sociala skäl uttrycks som motiv: att det gör det lättare att ta kontakt med andra människor, att hitta nya sammanhang och att uttrycka och testa identiteter etc.

Med andra ord är det möjligt att incitamenten för att börja röka minskat om de behov som rökningen kan väntas fylla, till delar redan tillgodosetts på andra sätt.

År 2005 hade rökningen minskat till att omfatta omkring en fjärdedel av Sveriges niondeklassare. Detta år blev det förbjudet att röka på restauranger och på andra serveringar, i lokaler avsedda för hälso- och sjukvård samt i vissa andra publika lokaler som till exempel på inbyggda tunnelbaneperonger och vänthallar för kollektivtrafik. I och med de nya förbuden minskade både barn och vuxnas exponering för andra människors rökning i offentliga miljöer. Runt denna tid började också elever i gymnasiet år 2 inkluderas i CAN:s skolundersökningar (fr o m 2004). I de första gymnasieundersökningarna svarade en dryg tredjedel av andraårseleverna i gymnasiet att de rökte ibland eller dagligen/nästan dagligen.

Mot slutet av 2000-talets första decennium gick rökningen bland niondeklassarna åter upp en aning, men uppgången var kortvarig och

strax vände trenden ner igen och andelen rökare minskade till ännu lägre nivåer än tidigare. Uppgången syntes också bland gymnasieeleverna, men bland dessa vände trenden inte lika snabbt. Snarare stabiliserades utvecklingen på den högre nivå (runt 37–38 %) och det skolundersökningarna visade var alltså att de årskullar som gick i gymnasiet nu börjat röka senare i livet än vad tidigare årskullar gjort.

Även den fråga i skolundersökningen som efterfrågade hur gamla eleverna var när de, om någonsin, rökte sin första cigarett pekade åt samma håll. År 2000 svarade mer än 40 procent av niondeklassarna att de provat röka en cigarett innan de fyllt 14 år. Tio år senare hade denna siffra näst intill halverats.

Bland de elever som var rökare när de gick i nian under 2000-talets första 5–6 år, svarade en klar majoritet (ca 65–70 %) att de rök sin första cigarett innan de fyllt 14. Därefter var det även bland rökarna ovanligare att ha provat röka en cigarett så pass tidigt. Under åren runt 2010 svarade ca 50 procent av rökarna att de provat röka en cigarett innan de fyllt 14.

Även om niondeklassarnas nedgång inte gav gensvar i minskad rökning bland gymnasieeleverna under dessa år, var de elever som gick i gymnasiet år 2 och rökte under denna tid alltså besparade något eller några års rökning jämfört med tidigare årskullar. Något som troligtvis kan innebära både humanitära och samhällsekonomiska vinster för framtiden – dels då rökarna i dessa årskullar, även om de

fortsätter röka, rök under en kortare tid och dels då de inte rök under lika stor del av tonårsperioden då kroppen är särskilt känslig för en del av de risker som rökning medför. En senare tobaksdebut och kortare period av rökning kan också innebära att ett rökavslut är lättare och minskar risken att vanan följer med som ett livslångt beteende.

År 2012 var det omkring 20 procent av niorna som svarade att de rökte medan rökningen bland andraårseleverna på gymnasiet låg kvar runt 37 procent. Detta år genomfördes en omfattande revidering av skolundersökningarnas frågeformulär. Frågorna om tobak omformulerades och från och med detta år ställdes flera frågor för att fånga in rökningen.

För att se hur dessa förändringar påverkade resultaten i undersökningen genomfördes en så kallad Split-half-undersökning. Både den gamla och den nya versionen av enkäten gick ut till skolorna och hälften av eleverna fick besvara den gamla enkäten och andra hälften den nya. På detta sätt gick det att få en uppfattning om hur mycket de skilda sätten att ställa frågor påverkade resultaten (läs mer i CAN-rapport 134 Reviderad enkät).

Gällande tobaksfrågorna var skillnaderna så stora att resultaten inte är jämförbara. I bägge årskurserna uppmättes lägre nivåer av rökare med de nya frågeformulären. Trots den bristande jämförbarheten bakåt i tiden ger de undersökningar som gjorts efter 2012 en bild av hur utvecklingen fortsatt. På bara tre år har rökningen

bland niondeklassarna minskat från omkring 16 procent till omkring 12 procent. Och även bland andraårselever i gymnasiet har rökningen minskat: från 30 procent till omkring 26 procent mellan 2012 och 2015.

Under hela den period skolundersökningen gjorts har andelen som röker varit högre bland flickorna än bland pojkarna. Högst andel rökare har uppmätts bland gymnasieflickorna, men under de allra senaste åren har den nedgång som noterats bland gymnasieeleverna till största delen berott på att rökning blivit ovanligare bland just flickorna.

I den allra senaste mätningen minskade också gymnasiepojkarnas rökning jämfört med föregående år, men bland gymnasieeleverna ligger nu pojkarna och flickorna på betydligt jämnare nivåer än tidigare (läs mer i Skolelevers drogvanor 2015 för utvecklingen uppdelad efter kön).

Bland gymnasieeleverna är det alltså först under de allra senaste åren som rökningen minskat, men bara sedan 2012 med mer än 10 procent. Bland niondeklassarna har minskningen pågått under större delen av 2000-talet och även om den förändring av enkäten som genomfördes 2012 medför bristande jämförbarhet, pekar den sammanlagda minskningen på en halvering av andelen niondeklassare som röker.

Vad som händer då Sverige i maj anpassar sin tobakspolitik efter EU:s tobaksdirektiv återstår att se. 🍷

Krönikan

Kommunikativt tomrum

Ibland drabbas jag av förvirring. Vardagen spricker upp. Jag har pratat med en patient, tagit en noggrann anamnes och ställt diagnos enligt DSM-systemet. Min patient uppfyller kriterierna för substans-, närmare bestämt, opiatberoende. Kanske uppfyller han också kriterierna för underhållsbehandling med metadon eller buprenorfin. Diagnosen har därför en oerhörd betydelse för hans fortsatta liv. Kanske leder den till en vändpunkt mot det bättre.

Men jag känner hur jag rör mig in i ett vakuum under diagnosställandet. Varför? Främst därför att jag placerat min patient utanför min subjektiva sfär och gjort honom till ett objekt. Visst, mitt jobb som psykiater måste grunda sig på vetenskap; en grundförutsättning för vetenskap är objektiv distans.

Subjektiv inlevelse bör därför neutraliseras. Ändå är det ofta som verkligheten avgränsas med hjälp av subjektiva erfarenheter. Att något är verkligt innebär att det känns, uppfattas som solitt, påtagligt och ofrånkomligt.

Kierkegaard förklarar den underliggande dikotomin: "För den objektiva reflexionen blir sanningen något objektivt, ett föremål, och det gäller att bortse från subjektet, för den subjektiva reflexionen blir sanningen tillägnandet, innerligheten, subjektiviteten, och det gäller att som existerande fördjupa sig i subjektiviteten". Det är den subjektiva reflexionen som leder till medlidande och förståelse av en annan människas inre värld.

Vad är det i den nyktra verkligheten som kompenseras av drogruset? Vad är det min patient flyr från in i drogdimman?

Frågorna får inga svar under diagnosställandet. På ett plan har jag nått till en kunskap om patienten, på ett annat plan vet jag ingenting om honom. Själva diagnosställandet har paradoxalt nog fjärrat mig från honom, gjort bilden av honom ännu grundare. Han har blivit en kliché. Ja – ett stumt faktum. En tigande köttklump framför mig. Och trots att jag distanserat mig från honom, så har jag ändå dragit in honom i diagnosställandets kraftfält. Förmodligen förändras inte bara mitt perspektiv på honom av att jag ställer diagnos, utan hans perspektiv på mig förvrids av att jag kommer med så egenartade frågor.

När den professionella delen av samtalet är avklarad, blir det ännu svårare att ta upp tråden från inledningens: Hej, hur mår du? Tråden är redan avklippt. Tystnaden breder ut sig och vi sitter bägge fast i ett kommunikativt tomrum.

Det brukar ofta framhållas att den bild av människan som framträder i den moderna romanen hos författare som Joyce, Proust osv är mångtydig. Människan kan inte längre beskrivas som en enhetlig karaktär, utan hon faller sönder i bitar och hennes medvetande är flerskiktat. Men den människobild som framkommer i de diagnostiska manualerna och frågeformulären är ofta endimensionell och schematisk, anpassad efter behovet att uppnå likformighet i bedömningar. Är den inte en artefakt? 🍷

Lars Sjöstrand

psykiater och beroendeläkare

Det finns ingen anledning för Sverige att inte ha en nollvision för rökning under graviditeten. Det menar forskaren och läkaren Kristina Mattsson som studerat långsiktiga hälsoeffekter av just detta.

Text **Cajsa Carrén**

Rökning under graviditet

Vi har landat på ungefär sex procent som röker under graviditeten och det har inte ändrats på flera år. Det betyder att mer än 6000 barn exponeras i fosterlivet varje år. Med rätt insatser borde det gå att få ner den siffran, säger Kristina Mattsson.

Sverige började 1982, som ett av de första länderna i Norden, att mäta utbredningen av rökning under graviditeten. Då rökte 30 procent av Sveriges gravida kvinnor.

– Sedan lång tid är det väl känt att rökning under graviditeten är skadligt för barnet på kort sikt. Risken för spontan abort, för tidig födsel och låg födelsevikt ökar, säger Kristina Mattsson.

Om det finns negativa hälsoeffekter även i vuxen ålder av att ha utsatts för tobaksrökning som foster vet man fortfarande väldigt lite om. Men Kristina Mattsson har försökt ta reda på mer med hjälp av de unika hälsoregister som finns i Sverige och som baserar sig på hela befolkningen.

En av studierna har följt knappt 1300 barn, varav cirka en fjärdedel utvecklade typ-1-diabetes. Barn som exponerats för rökning under fosterlivet hade två till tre gånger högre risk att drabbas av typ 1-diabetes än de vars mammor inte rökte. Forskarna tog även hänsyn till genetisk risk att utveckla sjukdomen.

Kristina Mattsson.

för övervikt eller att drabbas av graviditetsdiabetes när man själv väntar barn var femtio procent högre om ens egen mamma rökte när hon var gravid.

– Med denna typ av forskning kan vi inte med säkerhet fastställa om det rör sig om ett orsakssamband, men vi har kunnat ta hänsyn till många potentiella förväxlingsfaktorer som BMI, ålder och egen rökning, säger Kristina Mattsson.

Hon jämförde också den information kvinnorna själva uppgett om sin rökning under graviditeten med sparad navelsträngsblod.

– Eftersom det finns ett stigma kring att röka under graviditeten var vi oroliga för underrapportering till registret. Men med en biomarkör i navelsträngsblodet som visar om fostret utsatts för nikotin såg man att 95 procent av kvinnornas utsagor stämde bra. Det betyder att registret håller hög kvalitet i detta avseende,

I en annan studie användes information om 50 000 vuxna gravida kvinnor ur Medicinska födelseregistret. Detta täcker alla födselar i Sverige sedan 1973. Här såg man att risken

säger Kristina Mattsson.

Hon understryker att rökning självklart är knuten till socioekonomiska förutsättningar.

– Men det är lättare att sätta in mer insatser för att förstå och hjälpa dessa kvinnor än det är att strukturerar om ett samhällsekoniskt system.

Kristina Mattsson menar att de långtgående konsekvenser det kan innebära att exponeras för tobaksrökning i fosterlivet är goda skäl för att försöka hjälpa kvinnor att sluta röka när de blir gravida.

– Det blir särskilt viktigt när man beaktar att i gruppen gravida kvinnor under 20 år är andelen rökare cirka 20–22 procent jämfört med snittet sex procent.

Kristina Mattsson påpekar också att de flesta föräldrar vill ge sina barn en bra uppväxtmiljö.

– Som vårdpersonal är det därför viktigt att inte döma, utan att ha en lyhörd inställning samtidigt som man arbetar aktivt kring rökandet. Ett sätt kan vara att involvera eventuell partner i rökstoppet för att underlätta för kvinnan att sluta röka. 🍷

Kristina Mattssons avhandling "Maternal smoking during pregnancy. Long-term health effects in the offspring" lades fram vid Medicinska fakulteten vid Lunds universitet i november 2015.

Trots att andelen rökare minskat de senaste 40 åren är rökning den riskfaktor efter högt blodtryck som bidrar mest till den totala sjukdomsbördan i Sverige. Kristina Hansen har studerat hur rökning och rökexponering under olika skeden påverkar hälsan senare i livet.

Text **Cajsa Carrén**

Avhandling om passiv och aktiv rökning

De flesta studier av orsaker till ohälsa och sjuklighet i den vuxna befolkningen har fokuserat på riskfaktorer i vuxen ålder. Men även faktorer tidigt i livet har betydelse för individens hälsa. Rökning är en sådan riskfaktor. Idag röker nio procent av vuxna män och elva procent av vuxna kvinnor dagligen.

Kristina Hansens avhandling består av flera delar. I en studie undersöker hon sambandet mellan tidig exponering för passiv rökning (de fyra första månaderna i livet eller vid åtta månaders ålder) och förekomst av allergi hos fyraåringar. Man fann ett samband mellan denna tidiga exponering och allergiutveckling bland barn med allergiska föräldrar som rökte, vilket även tidigare studier visat.

En av studiernas syfte var att undersöka sambanden mellan aktuell rökning, tidigare rökning samt passiv rökning och tillväxttakten av åderförkalkningsförändringar. Förändringarna mättes med ultraljud i halsartären.

Ökande rökexponering ledde, enligt resultaten, till en ökat tillväxt av inlagringar i blodkärlen, oberoende av andra riskfaktorer som höga blodfetter, högt blodtryck eller diabetes. Bland tidigare rökare sågs dessutom en tydlig minskning av tillväxttakten efter mer än fem års rökstopp.

I en tredje studie undersöktes den självskattade hälsan bland ungdomar i gymnasiets årskurs två i relation till rökvanor och rökdebut före respektive efter 14 års ålder. Resultaten visar att både nuvarande och tidigare rökare skattade sin hälsa sämre än icke-rökare. Sämst självskattad hälsa sågs hos rökare och tidigare rökare som börjat röka före 14 års ålder. Bland pojkar observerades en sådan

dålig självskattad hälsa även efter rökstopp. Endast en del av skillnaderna i dålig självskattad hälsa kunde förklaras av skillnader i andra hälso-relaterade beteenden.

Kristina Hansen menar att resultaten från hennes avhandling understryker att hälsan i en viss ålder påverkas av exempelvis livsstil, sociodemografiska och psykosociala faktorer, men också av exponeringar tidigare i livet. Hon menar att de även pekar på behovet av fortsatt arbete för att förebygga och minska rökning och rökexponering redan i tidig ålder. Hennes slutsats blir att om man kan identifiera särskilt sårbara perioder för riskexponering ökas möjligheten till tidiga preventiva insatser.

Om avhandlingen

Kristina Hansens avhandling *A life course perspective on health in childhood and adulthood with special focus on health effects of smoking* lades fram vid Lunds universitet i december 2015. De empiriska underlagen i avhandlingen utgjordes av data från enkäter i anslutning till fyraårskontroller vid BVC i Malmö under perioden 2006–2008, data från Malmö Kost Cancer-studie (MKC) samt data från Folkhälsoenkät Barn och Unga 2012 respektive Folkhälsoenkät Skåne 2008.

Den rapporterade ökningen av de narkotikarelaterade dödsfallen kan helt eller delvis förklaras av förändrade kodnings- och analysmetoder. Det kommer Socialstyrelsen fram till i en färsk utredning.

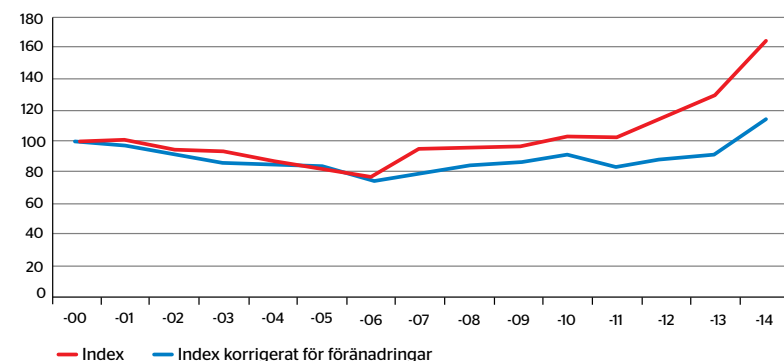
Text **Staffan Hasselgren**

Dödligheten åter utredd

Ökningen av de narkotikarelaterade dödsfallen från 2006 och framåt förklaras i huvudsak av förändrade analysmetoder och praxis, till exempel att vissa läkemedel fasats ut från marknaden och ersatts av andra. Det gäller till exempel den syntetiska opioiden dextropropoxifen, DXP, som från 1970-talet och framåt var ett av de mest förskrivna smärtstillande medlen i Sverige. Men efter ett stort antal dödsfall avregistrerades substansen som läkemedel år 2011. DXP har aldrig räknats in i Socialstyrelsens statistik över narkotikarelaterade dödsorsaker men det har däremot flera av de smärtstillande läkemedel som ersatt DXP, något som A&N skrev om i nr 2/2015*. Ett annat exempel är opioiden tramadol, som först från och med 2013 har räknats in i statistiken.

Nu menar Socialstyrelsen, i den fördjupade utredning av dödsfallen som man i maj 2015 fick regeringens uppdrag att genomföra, att sådana

Indexerad förändring

Utvecklingen av de narkotikarelaterade dödsfallen enligt Socialstyrelsens traditionella index utan respektive med korrigeringar för metodförändringar, 2000–2014.

metodförändringar har påverkat statistiken. Andra faktorer som kan ha påverkat bilden av trenderna är att Rättsmedicinalverket, RMV, sedan 2011 infört nya och förfinade analysmetoder. Dessutom har informationen på dödsorsaksintygen förbättrats över tid.

En konsekvens av metodutvecklingen hos RMV är att antalet substanser som kan detekteras ökat över tid. En ökning av antalet fynd av

en viss substans kan i sin tur bero på analysmetodens förbättrade känslighet eller att bruket av substansen ökat. Men enligt Socialstyrelsen går det inte att avgöra vilken förklaring som väger tyngst.

Figuren ovan visar en indexerad utveckling av de narkotikarelaterade dödsfallen, dels som Socialstyrelsen tidigare redovisat statistiken och dels med de nya korrigeringarna som förbättrar jämförbarheten över tid.

Den tidigare presenterade officiella statistiken redovisar alltså en betydligt brantare ökning än den nya utredningens tidsserie, som bättre tar hänsyn till de metodförändringar som varit.

Socialstyrelsen samlade bedömning är att den ökning av de narkotikarelaterade dödsfallen som rapporterats i huvudsak förklaras av metodförändringar. Men man kan inte utesluta att även en reell ökning skett de allra senaste åren.

– När effekterna av förbättrade dödsorsaksintyg, kodningsförändringar, utfasningen av ett läkemedel samt RMV:s förbättrade metoder ses sammantaget blir utvecklingen en helt annan än den som allmänt tagits för given, säger Daniel Svensson som varit projektledare för uppdraget.

Socialstyrelsen har i sin utredning genomfört en fördjupad analys av de narkotikarelaterade dödsfall som registrerades 2014. I majoriteten av dödsfallen har två eller flera substanser påvisats. Inslaget av olika läkemedel är mycket stort, framför allt opioider tillsammans med bensodiazepiner.

Tre fjärdedelar av de 765 dödsfallen var män varav en stor andel relativt unga – medianåldern 37 år. Överdoser med illegala substanser och läkemedel som buprenorfin och metadon dominerar. Många av de avlidna männen hade tidigare vårdats för missbruk.

Bland kvinnorna dominerar dödsfall orsakade av självmord eller oklara olycksfall. För kvinnorna är medianåldern 48 år och de vanligaste fynden av narkotikaklassade preparat är smärtstillande läkemedel som tramadol, oxikodon och morfin, varav en stor andel hämtats ut på apotek. Många av de avlidna kvinnorna hade tidigare vårdats för psykisk ohälsa, särskilt depression.

– När man analyserar dessa data framtonar en komplex bild. Här ingår olika dödsorsaker som överdoser och självmord men också en stor mängd olika substanser, både legala och illegala och inte sällan i kombination. De redovisningar som gjorts hittills är förenklingar som faktiskt döljer mer än de visar, säger Daniel Svensson.

En mindre, men ökande andel av dödsfallen står nya psykoaktiva substanser, så kallade nädroger, för. Ett exempel är den syntetiska opioiden MT-45, som påvisades i 21 dödsfall år 2014.

”De redovisningar som gjorts hittills är förenklingar som faktiskt döljer mer än de visar”

Socialstyrelsen klargör en viktig semantisk distinktion. Narkotika är enligt narkotikastrafflagen ”läkemedel eller hälsofarliga varor med beroendeframkallande egenskaper eller euforiserande effekter”. Narkotikarelaterade dödsfall ska därmed förstås som dödsfall där sådana preparat haft betydelse, oberoende av om den avlidne haft missbruksproblem eller inte. Men eftersom vi inte är vana att kalla läkemedel för narkotika är det inte ovanligt att begreppet tolkas som dödsfall orsakade av narkotikamissbruk. Socialstyrelsen föreslår ”missbruksrelaterade dödsfall” som benämning för den typen av renodlade dödsfall och anser också att dessa svårigen låter sig skattas med hjälp av dödsorsaksregistret. Man rekommenderar istället kohortstudier.

Socialstyrelsen avser nu att redovisa de narkotikarelaterade dödsfallen på ett mer detaljerat sätt, till exempel

fördelningen mellan läkemedel och illegala droger. Uppgifter om substanser kommer att redovisas enligt följande kategorier; Läkemedel: opioider och bensodiazepiner, illegal narkotika: centralstimulerande narkotika och heroin samt andra icke specificerade droger, läkemedel och biologiska substanser.

Socialstyrelsen föreslår också att man endast redovisar underliggande dödsorsaker och att detta görs i tre kategorier: Oavsiktlig förgiftning (överdoser), självmord genom förgiftning samt förgiftning med oklar avsikt. Detta sätt att räkna, som stämmer bättre överens med övriga EU:s, innebär att de narkotikarelaterade dödsfallen år 2014 var 934, trots att de så kallade bidragande dödsorsakerna, som till exempel dödsfall på grund av långsiktiga konsekvenser av missbruk, inte medräknats.

Källa:

Narkotikarelaterade dödsfall – En analys av 2014 års dödsfall och utveckling av den officiella statistiken, Socialstyrelsen, 2016-2-32, feb 2016.

* *Hasselgren S & Guttormsson G (2015) Självmord och narkotikarelaterade dödsfall, Alkohol & Narkotika, 109, 2, 2015, 9–11.*

Nya ANDT-strategin - en besvikelse

Regeringens beslut att ta fram en ny ANDT-strategi för 2016–2020 är positivt. För att bidra till förbättring för barn, unga, vuxna och personer med missbruks- och beroendeproblem krävs långsiktighet. Den gamla strategin har bidragit till att färre elever dricker och att färre 16–29 åriga män riskkonsumerar alkohol.

Men den nya strategin bygger i liten utsträckning vidare på den förra. Den innehåller mycket få konkreta förslag och lyfter inte socialtjänstens roll i det förebyggande arbetet. Den lyfter inte heller de idéburna organisationernas arbete och stödjer inte strategiska utvecklingsområden ekonomiskt.

I Folkhälsomyndighetens uppföljning av den förra strategin sågs att tillgängligheten av alkohol är oförändrad. Samtidigt har tillgänglighetsbegränsande insatser starkast stöd i forskningen och målsättningen på alkoholområdet är att minska alkoholskadeverkningar.

Ändå föreslår man nu inga konkreta insatser för att begränsa tillgängligheten av alkohol. För att begränsa tillgängligheten till narkotika föreslår man endast ett it-brottscenter inom polisen.

Jag ser positivt på utvecklingen av en hälsofrämjande skola, men här saknas en genomtänkt policy som beskriver hur lärarna ska förebygga missbruk bland alla elever, hur skolan ska stödja riskgrupper och arbeta med barn som behöver särskilt stöd. Det är positivt med en utredare som ska analysera skolket och införa strategier för skolnärvaro och bra med stödet till elevhälsan. Skolans samverkan med föräldrar är viktigt

och även Länsstyrelsens stöd till tonårsföräldrar, men föräldrastöd måste sättas in redan i förskolan. Trettiotvå procent av barnen till föräldrar i missbruksvård är under sju år. Att det nu saknas ett tydligt mål att skydda barn i familjer med missbruk är ett stort misstag. De här barnen löper sju gånger högre risk att hamna i eget missbruk än andra barn. Här gör de idéburna organisationer viktiga insatser.

För ökad tillgänglighet till vård av god kvalitet saknas konkreta förslag. Regeringen nämner inte implementering av de nya nationella riktlinjerna. Utan implementeringsstöd tar förändringsarbetet 17 år. Däremot nämner man brukarstyrd brukarrevision, men utan finansiering av en vidareutveckling.

Eftersom missbruk också påverkar partners/anhöriga och barn, så är det angeläget att även stödja föräldern som är i vård i sitt föräldraskap, de anhöriga i sin situation och alla barn som har en förälder i missbruksvård. Kommunerna har sedan 2009 en skyldighet att stödja anhöriga, men det nämns inte. Stöd till vuxna anhöriga erbjuds främst av idéburna organisationer.

Förslag på snabba åtgärder för att minska den höga narkotikadödligheten saknas helt.

Det är bra att Folkhälsomyndigheten får ett tydligt uppdrag för genomförande och uppföljning, men min fråga är om myndigheten idag har kompetens att både sammanställa kunskap, utveckla indikatorer och vara ett nationellt stöd och en dialogpartner till Länsstyrelserna. Socialstyrelsen har också en viktig

roll i kunskapsstyrningen.

Regeringen säger att det finns skäl att ta nya steg, men vilka är de nya stegen? Jag menar att de nya stegen borde baseras på kunskap och jag saknar bland annat insatser för att begränsa tillgängligheten av både alkohol och narkotika, fortsatt opinionsbildning mot langning "hej då alkoholskador" och "Tänkt om" samt konkreta insatser för att motverka användning av cannabis.

Dessutom behövs snabba insatser för att minska narkotikadödligheten, förstärkning av socialtjänstens förebyggande arbete (föräldrastöd i förskolan, samverkan inom socialtjänsten, uppsökande verksamhet, stöd till anhöriga – barn och vuxna). Jag saknar också en nationell aktör som implementerar riktlinjerna i vården, systematisk uppföljning av vårdens resultat samt ekonomiskt stöd till den ideella sektorns insatser för att utveckla barn- och föräldraperspektivet och att stödja barn och vuxna anhöriga samt stöd till brukarorganisationer för utveckling av brukarmedverkan.

Gunborg Brännström

Gunborg Brännström har tidigare varit projektchef på SKL och är idag senior rådgivare.

LARO även till smärtpatienter

Socialstyrelsen rekommenderar nu, i de reviderade nationella riktlinjerna för missbruksbehandling, att även personer som blivit beroende av smärtstillande läkemedel ska erbjudas läkemedelsassisterad behandling, i de fall då nedtrappning inte lett till frihet från beroendet.

Det tidigare kravet på dokumentation av ett årslångt

missbruk upphör också och nu blir det istället den behandlande läkarens bedömning som gäller.

– Det ger personer som blivit beroende av smärtstillande läkemedel ökad möjlighet till effektiv behandling. Och i fortsättningen blir det medicinska bedömningar som ska styra behandlingen, säger Marcus Nydén, jurist vid Socialstyrelsen.

Alkoholfritt på studentflaken

Studenternas avslutningsfärd på latsbilsflak har möjliggjorts genom att Transportstyrelsen beviljat undantag, annars är ju säkerhetsbälte obligatoriskt vid bilfärder. Varje år inträffar ett antal olyckor i samband med studenternas färd på lastbilsflaken och det som skulle vara en glädjens dag kan snabbt bytas mot en livslång tragedi. Och åkturen på flaken blir naturligtvis extra riskabel när den kombineras med alkoholintag.

Några kommuner, till exempel Södertälje, Västerås och Nyköping, har förbjudit alkohol på studentflaken. Nu vill ett antal frivilligorganisationer att övriga kommuner följer efter och fattar beslut om alkoholfria studentflak. Man samlar in namnunderskrifter som kommer att överlämnas till Sveriges Kommuner och Landsting,

Polisen och Transportstyrelsen.

Länk till namninsamlingen:
<http://namninsamling.se/index.php?sida=2&nid=10444>

Nytt från CAN

Dags att anmäla sig till CAN:s sommarkurs

Årets upplaga av sommarkursen äger rum på Wendelsbergs Folkhögskola utanför Göteborg den 8-10 juni. Kursen vänder sig till dig som arbetat med ANDT-frågor i några år och som behöver påfyllning av kunskap. I programmet finns också mycket utrymme för diskussioner med föreläsare och övriga kursdeltagare. Läs mer i kalendarier på www.can.se.

Nordisk artikel om harm to others

Ett pågående nordiskt forskningssamarbete har resulterat i artikeln *Harm Experienced from the Heavy Drinking of Family and Friends in the General Population: A Comparative Study of Six Northern European Countries*. Bakom artikeln står bland andra Mats Ramstedt och Erica Sundin från KI/CAN. I studien konstateras att 14-28 procent av befolkningen i länderna påverkas negativt av familjemedlemmars eller vänners drickande. Högre andelar rapporteras i Finland, Island och Norge och lägre i Danmark, Sverige och Skottland. Det är

signifikant högre andel kvinnor och yngre som rapporterar att de påverkas negativt av att personer dricker mycket i samtliga länder som ingår i studien.

Rapport om användning och skador av ANT i Kalmar län
CAN har på uppdrag av Länsstyrelsen i Kalmar län kartlagt hur konsumtionen av alkohol, narkotika och tobak ser ut i

ett antal av länets kommuner. Genom att också titta på skadeutvecklingen och dödstal kan man dra slutsatser om vilka delar av det förebyggande arbetet som behöver utvecklas.

– För många av Sveriges kommuner och län finns idag data som kan utnyttjas bättre. Bara genom att sammanställa uppgifter om användning av till exempel alkohol bland unga och vuxna kan man dra vissa slutsatser. Läger man till uppgifter om skadeutvecklingen kan man dra ännu fler slutsatser om var en kommun eller ett län bör sätta in resurser, säger CANs direktör Håkan Leifman.

Frilansjournalisten Gunnel Grundberg har nyligen varit i Colombia. Hon ger en bild av situationen inför undertecknandet av fredsavtalet mellan FARC-gerillan och regeringen. I avtalet ingår att FARC, som under senare år kontrollerat en stor del av narkotikahandeln, slutar med narkotikahandlingen.

Text **Gunnel Grundberg**

Kokainets Colombia inför fredsavtalet

Kriminalitet, mord, droger och farliga rebellrörelser – det är företeelser som många förknippar med Colombia. Man kanske minns den svenske ensamsegelaren som 2010, på väg hem till Göteborg, blev stoppad av en snabbåt från franska elitpolisen mitt ute på Karibiska havet. Polisen fann 1,3 ton colombianskt kokain ombord, med ett marknadsvärde av cirka en miljard kronor. Segelaren sitter idag bakom lås och bom, dömd 2013 av Stockholms tingsrätt till 14 års fängelse.

Det var för 15 år sedan som USA, med president Bill Clinton i spetsen, tog initiativ till något som kom att kallas Plan Colombia. Colombia blev med ens USA:s tredje största militära biståndsland, efter Egypten och Israel.

Gangsterkungen Pablo Escobar hade skjutits till döds av polisen 1993 och hans Medellinkartell höll på att gå i graven. Men FARC-gerillan, som behövde inkomster för att bedriva sin motståndskamp, tog systematiskt

FOTO: GUNNEL GRUNDBERG

UNODC:s Colombiachef Bo Mathiasen.

över den blomstrande narkotikahandeln. Denna antikapitalistiska rörelse hade uppstått redan för 50 år sedan, som en reaktion på de djupa sociala orättvisorna i samhället. De fattiga befolkningsgrupperna hade från början attraherats av FARC:s budskap om revolution och förnyelse.

– Förloraren i det pågående

världsomfattande kokaindramat är den cyniskt utnyttjade kokabladsodlande bonden, säger UNODC:s Colombiachef Bo Mathiasen.

Han visar mig UNODC:s rapport från 2015 om kokaodling, som beskriver den ofattbara prisökningen under kokahanteringen gång. Råvaran kokablad betingar ett pris om cirka en dollar per kilo. Mellanprodukten kokapasta tusen dollar kilot. Nästa steg i processen, kokabasen, är uppe i 1400 dollar och slutprodukten, kokainet, kostar cirka 2500 dollar kilot. Kokainet fraktas via Mexico till slutmålet USA där kilopriset är 30000–50000 dollar. Och i det avlägsna Sverige betalar kunden cirka 900 kronor för ett gram.

Amerikanernas Plan Colombia hade som mål att krossa den illegala droghandeln och därmed försvaga den allt hotfullare gerillan. Flygbesprutning av de svåråtkomliga kokaodlingarna kom igång, liksom manuell utrotning av kokaplantor.

– När man nu gör en tillbakablick

Torkning av kokablåd i solen.

Ökad kokaodling

Colombia har länge legat i världstoppen när det gäller odling av kokablåd och framställning av kokain. Efter flera år med minskande kokaproduktion (2007-2013) bröts den nedåtgående trenden i mitten av 2014. Odlingens arealen har sedan dess ökat kraftigt; en fördubbling 2015 jämfört med 2013. Färsk siffror från DEA (mars 2016) bekräftar denna trend. UNODC släpper sin Colombia-rapport i juni 2016, men preliminära beräkningar pekar i samma riktning. En del av förklaringen till ökningen kan vara att allt fler resurssvaga bönder odlar koka för att i framtiden kunna omfattas av regeringens program för alternativa grödor, som förväntas starta när fredsavtalet mellan regeringen och FARC slutits. En annan förklaring är att den colombianska militären sedan 2015 har upphört med flygbesprutningar av kokaodlingar på grund av de negativa hälsoeffekterna.

bör nog Plan Colombia ses som lite av en framgångssaga, säger Bo Mathiasen. Odlingens arealer minskade och FARC försvagades och drog sig tillbaka till svårtillgängligare områden.

De amerikanska insatserna har dock blivit hårt kritiserade av omvärlden. Flygbesprutningarna innebär att marken förgiftades för lång tid framåt. Svåra olyckor inträffade under den manuella utrotningen, bland annat på grund av FARCs mineringar. Men ett försvagat FARC gick slutligen med på att påbörja fredsförhandlingar med regeringen. Ett fredsavtal mellan FARC och den colombianska

regeringen skulle ha undertecknats i slutet av mars men har fördröjts.

Colombia är tillsammans med Peru och Bolivia världens ledande kokablådsproducenter. Man utvinner idag större skördar från mindre arealer än tidigare.

– Efter de senaste årens positiva minskningar ser vi åter en uppgång, säger Bo Mathiasen.

Att estimerar kokainhanteringsandelen av BNP är svårt, enligt Bo Mathiasen, som ändå gör en uppskattning runt 0,3–0,4 procent.

– Colombia är ett rikt land med

stora naturtillgångar. Den påtagligt höga standard man möts av i norra delen av Bogota kommer från inkomster av mineraler, jordbruksprodukter, snittblommor etc. Colombia befinner sig idag på den globala världsmarknaden.

Bo Mathiasen visar på kartan hur mer än hälften av all kokainodling sker i oländiga bergsområden, framför allt i tre av Colombias 32 provinser →

En kokabonde vid sin plantage i Rosal Hamlet, Colombia, som flygbesprutats av den colombianska staten.

”Med eller utan gerillarörelsen FARC kommer drogproduktionen att fortsätta. Det finns fortsatt stora pengar att tjäna...”

ser: Narino vid södra Stilla Havskusten med gräns mot Ecuador, Norte de Santander nära den Venezuelanska gränsen och Putumayo som också gränsar till Ecuador.

– Bönderna har ofta under hot tvingats gå över till denna illegala näringsgren. Kokabonden är skamligt underbetald, med en dagslön på mindre än en dollar om dagen. Folk

lever i isolerade byar med ett undermåligt vägsystem. FARC-gerillan har skickligt forcerat de dåliga vägarna och hämtat böndernas kokainskördar. Annan skörd ruttnar ofta bort vid häftiga regn, säger Bo Mathiasen.

Odling, import och export av cannabis – egentligen för medicinskt bruk men i realiteten en legalisering – har i december 2015 blivit tillåtet enligt ett dekret undertecknat av president Santos.

– Massmedia propagerar för sundhet, påpekar Mathiasen. Den fattige colombianen har dock få möjligheter att komma i fråga för missbruksbehandling.

Mathiasen suckar och funderar en stund när jag frågar honom vad som

utgör landets stora utmaning.

– Det är att söka skapa en ”cultura de legitimidad” i samhället. Stora grupper av befolkningen har fortfarande en tendens att rikta in sig på ”la ganancia facil”, det vill säga man tror på de lättförtjänade pengarna. Man saknar en realistisk insikt om vad som är möjligt att uppnå och man går därför ofta utanför lagens ramar.

Att Colombias historia är kantad av våld och kriminalitet intygar den colombianske historikern och pionjären vad gäller studier av narkotikahandeln Eduardo Saenz Rovner. Han har under lång tid fördjupat sig i polisens arkiv och juridiska dokument.

– ”Vårt förtrollande land, med sitt underbara klimat och med kust och hamnar både mot Stilla havet och At-

lanten blev våldfört av utländska onda krafter”. Så brukar det låta, säger Saenz.

– Verkligheten är en annan. Långt innan USA:s drogboom på 1960-talet odlade man marijuana. Det ingick som en löneförmån till kaffeplan- tage- och sockerrörsarbetarna. Och ursprungsbefolkningen uppe i bergen har alltid odlat kokablad, säger Saenz.

Han beskriver hur La Drogeria Union, med sin vidareförsäljning främst till Europa, kom till redan på 1930-talet. Inte bara Medellin men också Bogota har en lång tradition som drog- och nöjescentrum.

– Och tyvärr, fortsätter Saenz, har vi colombianer en våldstradition som kan härledas till våra gamla kaffedistrikt, där våld och mord var vanligt när man skulle göra upp affärer.

Saenz tror inte att droghandeln upphör när det nu ser ut att bli fred.

– Med eller utan gerillarörelsen FARC kommer drogproduktionen att fortsätta. Det finns fortsatt stora pengar att tjäna. I ett demokratiskt samhälle går det inte att utplåna de illegala drogproblemen. I diktaturer har man haft större framgång. Se bara på regimer som Castros Kuba och Pinochets Chile. Där upphörde en stor del av droghanteringen och Colombia tog över.

Flyget från Bogota till Medellin tar 40 minuter. En bilfärd tar mer än en dag. Beläget på en plåtå i utkanten av Anderna, på 1500 meters höjd, det vill säga 1200 m lägre än Bogota, har Medellin det perfekta klimatet. I en naturskön dal omgiven av höga skogsklädda berg råder den eviga våren. Det var här som Colombias narkotikakrig började. Den store knarkbaronen Pablo Escobar sköts visserligen 1993, men FARC tog över och situationen var under flera år ohanterlig. Långt in på 2000-talet pågick en ofattbar våldsvåg. Bortför-

andet av barn blev ett sätt att hämnas och sätta press på fiender. Allt handlade om kokain.

Under två dagar åker jag runt och intervjuar nyckelpersoner som kan ge en bild av dagens Medellin. Denna tvåmiljonerstad ligger i provinsen Antioquia. Till ytan är det Colombias sjätte. Totala invånarantalet är dryga sex miljoner. Provinsen gränsar i norr till Karibiska havet.

Den pensionerade ingenjör som blir min ledsagare under besöken kan inte hålla inne med sin uppfattning.

– Rebellrörelsen FARC blev en knarkkartell och är ingenting annat än just detta, säger han.

– FARC skriver nu på fredsdokument från överläggningarna på Kuba. Dessa skurkar vill slippa fängelse. Men en underskrift förpliktar till intet. Att de skulle överge sin illegala näringsgren, kokain, som generar stora pengar är en utopi, avslutar han sin pessimistiska analys.

Vilken inställning har det svenska och colombianska polisväsendet till den mjukare linje som förordas från USA och Office of National Drug Control Policy?

Den i Bogota placerade svenska polissambandsmannen ger mig en bild av kamp och samlad enighet som inte riktigt stämmer med min totala bild av läget.

– Det som gäller är fortsatt intensiva ansträngningar mot illegal droghandel – ingenting annat, säger sambandsmannen (som vill vara anonym) med eftertryck.

– Kamp mot den organiserade brottsligheten måste prioriteras. Den colombianska marijuana går huvudsakligen till USA, som också är storkund av det colombianska kokainet. Men myndigheternas insatser har varit effektiva. Odlingsarealen av kokain har minskat med 70 procent. Peru har blivit ett nästan lika stort

odlarland av koka, men dess export går i huvudsak till Brasilien och det övriga Sydamerika.

Colombia toppar problematiskt nog världsstatistiken beträffande mord tillsammans med Sydafrika (ca 30 mord per 100 000 invånare). Jämförande svensk siffra ligger under 2 (UNODC).

Trots att Colombia 2015 hamnade på 87:e plats i Transperancy Internationals korruptionsindex (Sverige ligger på tredje plats efter Danmark och Finland) märker inte den svenska sambandsmannen av korruptionen.

– Korruption inom colombianska poliskåren ser vi inte som ett stort problem här. Vi samarbetar. Nyligen flög vi med colombiansk polis till ett sprängt kokainlaboratorium.

På Instituto Neurologico i Medellin är man bekymrad över det växande drogproblemet.

– Vi har för närvarande en oro- väckande stor grupp drogkonsumenter och problemet tilltar, säger neurologen Martha Jimenez och psykiatikern Nohemy Correa.

– Medellins snabba befolkningstillväxt med nya fattiga områden medför stora sociala problemen. Alkoholkonsumtionen har alltid varit avsevärt högre här i Antioquia än i övriga landet, säger läkarna.

Inte minst nationaldrycken Au-guardiente, ett brännvin gjort på sockerrör, dricks i stora mängder. Enligt en WHO-rapport från 2010 var per capita-konsumtionen av alkohol i Colombia 15,2 liter för män och 9,4 liter för kvinnor. Prevalenstalen för marijuana, kokain, basuco (en billigare typ av kokapasta), lugnande medel, heroin, ecstasy och sniffning av lösningsmedel ligger alla högt vid internationella jämförelser.

– Drogproblemen går ner i åld- rarna och den inledande drogen är alltid alkohol, påpekar Correa.

De båda läkarna menar att skillnaden mellan fattiga och rika är den stora utmaningen. Colombias ekonomi går lysande men det finns stora eftersatta grupper. Barra Bravas, en sorts fotbollsklubbar med tvivelaktig verksamhet, förmedlar en farlig alkohol- och droggemenskap till tonåringar från de lägre samhällsklasserna, enligt Jimenmez och Correa. Deras konklusion överensstämmer med UNODC-chefens.

Chefen för provinsens planmyndighet, arkitekten Jorge Alberto Perez, tar emot mig i regeringsbyggnaden.

– Ekonomiskt upplever Medellin en boom. Man satsar nu allmänna medel på behandling och prevention, säger Perez.

Han säger att ingen kan undgå att bli engagerad i de omfattande drogproblemen.

– Sedan Pablo Escobar försvann 1993, har kokainhandel och organi-

FOTO: GUNNEL GRUNDBERG

Bogota, med nio miljoner invånare, har liksom Medellin en lång tradition som drog- och nöjescentrum.

serad kriminalitet bara ökat, trots att mord- och våldstatistiken pekar nedåt. Medellin har blivit ett centrum för droganvändare, eftersom droger är billigt här, säger Perez.

– Just nu finns en stor marginaliserad grupp tunga narkomaner boende i en miserabel kåkstad längs med floden Rio Medellin. De har blivit underhuggare till langarna. Kommunen tar nu i med krafttag, inte minst genom nya hälsocenter där möjligheter finns att duscha, träffa läkare och psykolog. Syftet är att visa de här människorna vägen ut ur missbruk, säger Perez.

– Men Medellin kan inte lösa sina drogproblem på egen hand. Det är inte vi som tillverkar de kemikalier (kaliumpermanganat, saltsyra, sva-velsyra, aceton och eter) som används vid kokaintillverkningen. Och vi tillverkar inte heller gangsterligornas vapen. Och det är inte våra banker som är involverade i majoriteten av de drogrelaterade banktransaktionerna. Men omvärlden har valt ut oss som den stora syndabocken. Nu är det dags att se på problemet globalt, säger Perez. 🌐

Freud var positiv

Att det beska kokabladet har en uppiggande effekt är känt sedan urminnes tider. Dagens bönder i Peru, Colombia och Bolivia fortsätter tuggandet av detta relativt ofarliga blad. I Colombia liksom Peru betraktas kokabladste och -salva som hälsoprodukter.

Den tyske kemisten Albert Niemann upptäckte på 1860-talet hemligheten bakom bladets uppiggande egenskaper. Kokainhydroklorid var ett perfekt bedövningsmedel inom kirurgin, trodde man.

Hela läkarkåren, bland dem Sigmund Freud i Wien, tog del av nyheten. Freud tog kokain vid kvällsarbetet och tröttheten försvann. Snart hade han författat en positiv artikel (1884) "Über Coca". En nära kollega blev dock svårt beroende av pulvret. Freud blev betänksam, upphörde med sin kvällsdos och kom inte med några flera positiva kokainuttalan-

den. Men bollen hade kommit i rullning. Kokain ansågs bra för allt: förkylning, magproblem, malaria... Svenska apotek och sjukhus gjorde beställningar.

Kokainets potential som nöjesdrog hade också upptäckts. Den svenske författaren Hjalmar Bergman och skådespelaren Gösta Ekman hemföll i svårt beroende. All försäljning och innehav av kokain, opium och morfin förbjöds. Undantag gjordes vid medicinskt behov. Överkonsumtion och förfälskade recept förekom liksom apoteksinbrott. Apoteken såg ofta mellan fingrarna.

Andra världskrigets utbrott medförde begränsad tillgång på kokain. Efter krigsslutet grundades FN och internationell enighet fastslogs att bruket av illegala droger skulle bekämpas. Men på 1950-talet dök kokainet upp på som partydrog på Kuba. Ryktet om dess fördelar spred

sig snabbt till USA. Maffian på Kuba producerade och levererade vidare. Af-färerna gick lysande.

Sverige låg på behörigt avstånd från Kubas nöjesliv men på 1970-talet kunde vi läsa om kändisar ur nöjesvärlden, som häktats misstänkta för narkotikabrott. Kokain hade blivit en partydrog även hos oss.

Enligt UNODCs World Drug Report 2015 har Storbritannien och Spanien under flera år toppat prevalensen med nivåer mellan tre och fyra procent följt av Danmark med mellan två och tre procent (2014) i Sverige har legat på en nivå strax över en procent. Situationen bland Sydamerikas fattiga befolkningsgrupper, inte minst i Brasilien, Colombia och Argentina, är dock alarmerande. Rökandet av så kallad paco (fribasblandning av kokain och bikarbonat) har blivit ett stort och svårlost problem.

I nr 4/2014 av A&N gjorde vi en genomlysning av den ekonomiska styrmodellen New Public Management (NPM) och dess effekter bland annat inom beroendevården.

Få försvarar numera NPM, men frågan är vad vi egentligen ska ha i stället.

Text **Margareta Creutzer**

Effektiv, Värdebaserad, Tillitsfull eller Värdefull vård?

En ny socialtjänstlag är på väg. Åsa Regnér, ansvarig minister för missbruksfrågor inom socialtjänsten, meddelar A&N att en utredning förbereds som ska ta fram förslag till en ny lag. Det blir fråga om en total genomlysning av både lagens innehåll och struktur och ministern påpekar att det självklart får stora konsekvenser för socialtjänstens arbetsmodell. Att initiativet kommer just nu sägs vara att efter dryga 30 år är det hög tid att se över lagen, i ljuset av att samhället förändrats.

Men en lag styr inte ensam vilka metoder som används i en verksamhet och innan en ny socialtjänstlag kan läggas fram kommer mycket att hända som påverkar den socialpolitiska verkligheten.

– Är administration ett stöd eller en börda? Den frågan har ställts i diskussionen. Vi vill understryka att det är ett jobb och det ska skötas av dem som är proffs på just det.

Karl Lundberg från fackförbundet

Vision deltog i ett av de seminarier som civilminister Ardalan Shekarabi samlade till under förra året. Där sattes frågorna om vad som ska ersätta New Public Management, NPM, som styrmodell för välfärden under debatt.

”Det råder en överdokumentation inom vården och socialtjänsten (...) och en amatörisering av det administrativa arbetet när vård- och socialarbetarna tvingas sköta administrationen”

– Det råder en överdokumentation inom vården och socialtjänsten, fortsatte Karl Lundberg, och en amatörisering av det administrativa arbetet när vård- och socialarbetarna tvingas sköta administrationen. Sam-

tidigt dras då också kraft från deras verkliga professionella kapacitet.

Inom förbundet Vision finns en avsevärd del av de grupper som borde vara strategiska aktörer i bygget av ett smidigt arbetande välfärdssystem: socialsekreterare, behandlingsassistenter, medicinska sekreterare, administratörer och enhetschefer. Att samla in erfarenheter från dessa och andra professionella grupper, liksom forskare och offentliga arbetsgivare var också avsikten med civilministerns seminarieserie, som nu har utmynnat i den så kallade Tillitsreformen. Ordet ”tillit”, framför allt bristen på sådan, dök återkommande upp i seminariedeltagarnas kommentarer, med innebörden att mistro och kontroll inom förvaltningen måste ersättas av förtroende och tillit för att ett kvalitetsarbete ska bli av.

I mitten av februari fick så Statskontoret i uppdrag att utreda bland annat hur myndigheternas administration ska minskas, så att de får mer tid för kärnverksamheten och kan ta tillvara →

”Här finns risken att enklare, mer lättbehandlade fall prioriteras före de komplicerade och svårbehandlade. Personer med beroendeproblem ligger i hög grad i en mer tidskrävande och komplicerad patientkategori.”

medarbetarnas kompetens på ett bättre sätt.

Redan den 30 juni och i etapper fram till den 31 december i år ska Statskontoret rapportera sitt uppdrag: att komma tillrätta med några av NPM:s värsta avigsidor och bland annat öka tilliten inom (och för) offentlig verksamhet.

Vid den kritikstorm som tog fart under 2013 mot konsekvenserna av NPM bland annat inom vården, såg sig den dåvarande regeringen uppenbarligen tvungen att göra något. Detta trots att modellen hade ett starkt stöd bland de borgerliga politikerna och allra mest i Stockholms läns landsting.

– Vi behöver se över det administrativa arbetet och se till att personalen inom hälso- och sjukvården får mer tid för patienterna, sa dåvarande socialminister Göran Hägglund (KD) i ett pressmeddelande.

En utredning tillsattes och precis i början av 2016 lämnades resultatet, nu till en ny regering med nuvarande sjukvårdsminister Gabriel Wikström (S) som mottagare. Under namnet Effektiv vård (SOU 2016:2) har ett omfattande arbete lagts fram, som nu är ute på remiss.

I rak motsats till NPM:s teser ska enligt förslagen detaljstyrningen minska kraftigt. Mindre av kontroll

och mer av tillit (även här!) till personalens förmåga förordas. Kontinuitet och patientens behov ska vara utgångspunkt för planering och organisation. En omfördelning av resurser från sjukhusvård till primärvård föreslås.

Missbruksutredningen från 2011 väckte hopp i breda kretsar om en reformerad beroendevård, men fick tummen ned av den dåvarande re-

”Vi behöver se över det administrativa arbetet och se till att personalen inom hälso- och sjukvården får mer tid för patienterna”

geringen. Men utredningen Effektiv vård tar inte upp beroendevården specifikt utan hänvisar till den gamla Missbruksutredningen. Både Åsa Regnér och folkhälsominister Gabriel Wikström har tidigare nämnt i media att förslag i denna utredning kan tänkas tas upp på nytt. Tills vidare är den fråga som åter är aktuell den att avskaffa kommunernas möjlighet att sätta stopp för landstingens am-

bitioner att öppna mottagningar för sprutbyte.

Men det finns ändå ett och annat i Effektiv vård som även gäller beroendefrågorna.

Ett förslag är att bygga upp specialiserade primärvårdsteam inom landstinget för patienter som behöver kontakt med personal med skilda perspektiv och olika vetenskaplig bas och som samverkar med varandra. Som exempel på en sådan patientgrupp nämns personer med missbruks- och beroendeproblem.

Ett av Missbruksutredningens mest uppmärksammade förslag var att avskaffa det dubbla huvudmannaskapet för arbetet kring beroendeproblem och landstinget förordades som ensam huvudman. Också utredningen Effektiv vård berör denna eviga fråga om det haltande samarbetet mellan sjukvården och socialtjänsten och tar upp den bestämmelse om obligatoriska samarbetsöverenskommelser mellan huvudmännen som infördes 2013, i stället för ändrat huvudmannaskap. Omdömet är inte positivt. Utredaren menar tvärtom att det är tveksamt om dessa överenskommelser leder till någon ökad integrering av de insatser som behövs, med tanke på deras konstruktion såväl som innehåll.

Effektiv vård pekar också på ”oro-

”... det handlar om samma övertro på standardiserade mätningar för att beskriva olika insatser och deras effekter, samtidigt som viktiga åtgärder som inte går att mäta riskerar att bli osynliga i rapporteringen.”

ande inkonsekvenser” i landstingens målstyrning och konstaterar att New Public Managements marknadsfilosofi kan ha satt Hälso- och sjukvårdslagen (HSL) ur spel. Målet med hälso- och sjukvården är en god hälsa och en vård på lika villkor för hela befolkningen, det är stadgat i § 2 HSL. Den utgår från invånarnas behov, inte från skilda gruppers uttalade efterfrågan. Flera landsting har satt upp ”Nöjda patienter” som mål. Här finns risken, menar utredaren, att enklare, mer lättbehandlade fall prioriteras före de komplicerade och svårbehandlade. Personer med beroendeproblem ligger i hög grad i en mer tidskrävande och komplicerad patientkategori.

Ett annat frekvent NPM-begrepp är ”Budget i balans”, något som ett antal landsting har som sitt mål. Utredningen påpekar att det knappast kan vara ett mål för verksamheten, utan är ett medel för att den ska kunna bedrivas över huvudtaget.

Men allt under det att utredningar förbereds, läggs fram och diskuteras pågår en annan aktivitet som kör om hela det demokratiska utredningsväsendet och styr in vårdssystemet i fällor som bara de särskilt inbjudna vet om.

Under de senaste åren har i rask takt det nya styrsystemet Värdebaserad vård införts på universitetssjuk-

husen Karolinska i Stockholm, Sahlgrenska i Göteborg och Akademiska i Uppsala. Uppdraget att lägga om vårdorganisationen på det sätt som krävs har i samtliga fall gått till det multinationella managementföretaget Boston Consulting Group (BCG).

Under 2014–15 granskade Vårdförbundets tidning Vårdfokus i flera artiklar sjukhusens upphandling av dessa konsulttjänster. Det uppdagades bland annat att enbart Karolinska sjukhuset betalat ut konsultarvoden i en omfattning som drog över budgeten med en summa motsvarande 400 heltidsanställda sjuksköterskor under ett års tid. Experter på offentliga upphandlingar har också gjort bedömningen att det rört sig om olagliga direktupphandlingar.

Inte desto mindre är Värdebaserad vård nu en etablerad form på dessa sjukhus och har ersatt NPM som ekonomiskt styrsystem och den konsult från BCG som ansvarade för införandet av modellen på Karolinska erhöll därefter tjänsten som direktör för den strategiska verksamhetsutvecklingen på sjukhuset.

Men kritiken av det nya systemet har inte låtit vänta på sig och i den debatt som pågått bland annat i Läkartidningen under förra året pekas modellen Värdebaserad vård ut som endast en uppdaterad variant

av NPM. Debattörerna menar att det handlar om samma övertro på standardiserade mätningar för att beskriva olika insatser och deras effekter, samtidigt som viktiga åtgärder som inte går att mäta riskerar att bli osynliga i rapporteringen.

Som en motreplik till NPM/Värdebaserad vård startade Svenska Läkaresällskapet (SLS) projektet En värdefull vård, som sommaren 2015 resulterade i en rapport med ett antal förslag till övergripande förändringar i sjukvården*. Ett sådant är att alla invånare erbjuds en fast läkarkontakt med allmänmedicinsk specialistkompetens, ett annat att hälso- och sjukvården ska finansieras genom ramanslag och inte med olika former av prestationsersättning. Att satsa på prevention och att inrätta en nationell forskarskola i medicinsk etik är andra förslag.

SLS sände ut sin rapport på remiss till ett stort antal mottagare, vilket tillsammans med flera offentliga möten om rapporten har bidragit till att diskussionen om vad som ska ersätta NPM fortgår.

*) Sammanfattning av rapporten *En värdefull vård*: http://www.sls.se/Global/EVV_sammanfattning.pdf

Posttidning B
Alkohol & Narkotika
Box 70412
107 25 Stockholm

Har du missat någon av de senaste utgåvorna?

Beställ lösnummer på www.can.se (där du även hittar fler temanummer) eller via e-post info@can.se. Du kan även ringa in din beställning på telefon 0723-714 328.

1/15 Mitt drickande
- andras huvudvärk

2/15 "Narkotikarelaterad
dödlighet"

3/15 HBQ-tema

4/15 Bostad först

5/15 Barn i samhällsvård

6/15 Spel om pengar

1/16 FN-möte om narkotika

**Prenumerera
på A&N!**

6 nr för 270 kr.
Övriga Europa
458 kr.

www.can.se
08-799 62 17